

नेपाल सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

वातावरण विभाग

बबरमहल, काठमाडौं

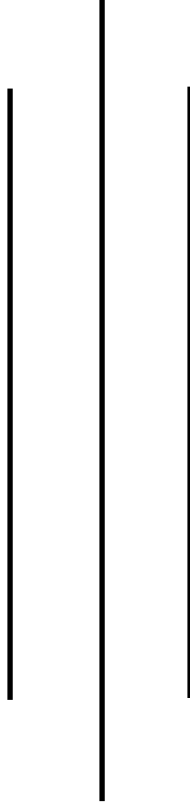
आ.व. २०७८/०७९

वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन

वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन

आ.व. २०७८/०७९

नेपाल सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

वातावरण विभाग

बबरमहल, काठमाडौं

२०८०

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
वातावरण विभाग
बबरमहल, काठमाडौं

मन्तव्य

स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउनु नागरिकको नैसर्गिक अधिकार हो भन्ने कुरा अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय कानूनमा स्थापित भईसकेको छ। नेपालको संविधानको धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हकलाई समावेश गर्नुका साथै वातावरणीय प्रदूषण वा हासबाट हुने क्षतिबापत पीडितलाई प्रदूषकबाट कानून बमोजिम क्षतिपुर्ति पाउने हकको समेत सुनिश्चितता गरेको छ। वर्तमान अवस्थामा विकासको क्रमसंगै हाम्रो वातावरणमा दिनानुदिन बढ्दै गईरहेको विग्रँदो अवस्थालाई अझ बढी बिग्रन नदिन, प्रदूषित वातावरणलाई जीवन अनुकूल बनाउनका लागि वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावलीको प्रभावकारी कार्यान्वयन, विभिन्न किसिमका निर्देशिका, मापदण्ड आदिको निर्माण तथा समयानुकूल परिमार्जनसहित विद्यमान वातावरणीय समस्याहरू नियमन, न्यूनीकरण र नियन्त्रण गर्न वातावरण विभाग क्रियाशिल रहेको छ।

यस सन्दर्भमा नेपालमा विद्यमान तथा बढ्दो वातावरणीय समस्याहरू न्यूनीकरण गर्नको लागि प्रवर्द्धनात्मक, निरोधात्मक र उपचारात्मक उपाय स्वरूप वातावरणीय मापदण्डहरूलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न दबाव दिने र अनुगमन गर्ने, वातावरणीय व्यवस्थापनको अवधारणालाई स्थानीय स्तरसम्म पुऱ्याउने, नेपालको वातावरणीय क्षयीकरण र जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जित समस्याहरूलाई समाधान गर्न सरकारी, गैरसरकारी, निजीक्षेत्र लगायतका सबै सरोकारवालाहरू संग समन्वय गर्ने र वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने लगायतका कार्यहरू वातावरण विभागबाट सम्पादन भइरहेको छ।

वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन, वर्षभरी भएका नीतिगत कार्यक्रमगत क्रियाकलापहरूको प्रगतिको अवस्थाको एकिकृत विवरणका साथै सिकाईहरू आदान प्रदान गर्ने संस्थागत स्मरण कायम राख्ने, र विगतमा भएका कमी कमजोरीहरू सुधार गर्ने एक सशक्त माध्यम हो। साथै सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ५(३) ले सार्वजनिक निकायलाई यस प्रतिवेदनमा रहे बमोजिमका विवरणहरू सूचिकृत गरी प्रकाशन गर्ने दायित्व प्रदान गरेको छ। वातावरण संरक्षण तथा संवर्द्धनका क्षेत्रमा वातावरण विभागले गरेका प्रयासहरूको लेखाजोखा गर्ने उद्देश्यले आ.व. २०७८/७९ को यस वार्षिक प्रगति पुस्तिकामा आर्थिक वर्षमा भएका प्रगतिको सारांश प्रस्तुत एवं विश्लेषण समेत गर्ने जमर्को गरिएको छ। यो पुस्तिकाले आगामी दिनमा विभाग एवं सरोकारवाला निकायहरूलाई समेत योजना तर्जुमा गर्नका लागि मार्गनिर्देश गर्नेछ भन्ने विश्वास लिएको छु।

कार्यचापका बावजुत बावजुत प्रतिवेदनको पाण्डुलिपी तयार गर्ने प्रशासन तथा योजना शाखाका शाखा प्रमुख, वातावरण निरीक्षक लगायत विभागका सम्पूर्ण कर्मचारी साथीहरूलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। यस पुस्तिकालाई थप परिस्कृत, सान्दर्भिक एवं उपयोगी बनाउन पाठक वर्गको रचनात्मक सुझावको अपेक्षा गर्दछु।

.....
(शिवलाल तिवारी)
महानिर्देशक

विषय सूची (Table of Contents)

भाग १: परिचय	१
(Introduction)	१
१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Historical Background)	१
१.२ उद्देश्यहरू (Objectives)	३
१.३ दृष्टिकोण (Vision)	४
१.४ रणनीतिहरू (Strategies)	४
१.५ प्रमुख नीति तथा कानूनहरू	४
नीति तथा रणनीतिहरू	४
ऐन तथा नियमहरू	४
१.६ प्रमुख कार्यहरू (Major Activities)	५
१.७ स्वीकृत दरबन्दी विवरण	५
भाग २: विभागद्वारा सम्पादित कार्यहरू र प्रगतिको अवस्था	७
(Work Conducted by Department & Progress Status)	७
२.१ आ.व. २०७८/०७९ को वार्षिक कार्यक्रम	७
२.२ विनियोजित बजेट र यथार्थ खर्चको स्थिति (विगत ५ आर्थिक वर्षको)	७
२.३. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा वातावरण विभागको विभिन्न क्षेत्रगत प्रगति	८
२.३.१ सविधानको धारा ५३ अनुरूपको प्रगति	८
२.३.२. नीति तथा कार्यक्रमको प्रगति	१०
२.४. आ.व. २०७८/७९ को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार शाखागत रूपमा सम्पादन भएका कार्यक्रमहरू र प्रगति अवस्था	११
२.४.१ प्रशासन तथा योजना शाखा	११
२.४.२ वातावरणीय प्रदूषण तथा नियमन शाखा	१६
२.४.३ वातावरणीय प्रयोगशाला शाखा	२४
२.४.४ वातावरणीय अध्ययन तथा तथ्याङ्क शाखा	३६
२.४.५ वातावरणीय अनुगमन तथा परिक्षण शाखा	३९
भाग-३ समस्या, चुनौति र समाधान	४७
३.१. कार्य सम्पादनमा आइपरेका समस्या, कठिनाइ एवं चुनौतीहरू	४७
३.२. समस्या समाधानका लागि गरिएका पहलहरू	४७

अनुसूचीहरू:

अनुसूची १: विभागको सांगठनिक संरचना

अनुसूची २ विभागमा हालसम्म कार्यरत महानिर्देशकहरूको नामावली

अनुसूची ३: वातावरण जर्नल २०२२ भल्युम ८ मा प्रकाशित वैज्ञानिक लेखको विषय र लेखकको नामथर।

अनुसूची ४: वायू गुणस्तर मापन केन्द्रहरूको GPS location र अवस्थित उचाई।

भाग १: परिचय (Introduction)

१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Historical Background)

मानव स्वास्थ्यको रक्षा र वातावरण संरक्षण प्रत्येक राज्यको दायित्व अन्तर्गत पर्दछ । वातावरण एक वृहत् विषय हो यसले भौतिक, जैविक, सांस्कृतिक र सामाजिक प्रणालीहरू, आर्थिक तथा मानवीय क्रियाकलापहरू र यिनका अवयवहरू तथा यिनीहरूबीचको अन्तरक्रिया र अन्तरसम्बन्धलाई जनाउँछ । वर्तमान सन्दर्भमा प्रमुख रूपमा रहेका वातावरणीय समस्याहरू मध्ये वायु प्रदूषण, पानी र माटोको प्रदूषण, ध्वनी प्रदूषण, जलवायु परिवर्तन, वन विनास, विद्युतीय फोहोरमैला लगायत विभिन्न किसिमका हानिकारक फोहोरमैलाको उत्सर्जन इत्यादी रहेको पाईनु र यी सबै मानव सिर्जित प्रमुख वातावरणीय समस्या हुन् । यी समस्याहरूको समाधानका लागि निश्चित मापदण्ड सहित नियन्त्रण र नियमन गर्नु आजको आवश्यकता रहेको छ । नेपाल पनि वातावरण विनाशको बृद्धो अवस्था र त्यसको व्यवस्थापनको लागि विश्वको ध्यनाकर्षण भएको देखिन्छ । मानव जातिले आफ्ना विभिन्न आवश्यकता पूरा गर्ने क्रममा लापरवाहीपूर्वक गरिने क्रियाकलाप निर्माण गर्ने विभिन्न पुर्वाधार एवं भौतिक संरचनाले गर्दा वातावरणीय सन्तुलनमा समेत असर परेको छ । वर्तमानका पुस्ताले भावी पुस्तालाई स्वच्छ र स्वस्थ पृथ्वी हस्तान्तरण गर्नु पर्दछ भन्ने दिगो विकासको मूल मर्म र भावनालाई वर्तमान पुस्ताले आत्मसात गरी मितव्ययी ढङ्गले स्रोत र साधनको उपयोग संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न सके मात्र दिगो विकासको मर्म सार्थक बन्न सक्दछ ।

तसर्थ वातावरण संरक्षण, प्रदूषण रोकथाम तथा नियन्त्रण र राष्ट्रिय सम्पदा संरक्षणका साथै नेपालले क्षेत्रीय तथा अन्तरराष्ट्रिय रूपमा गरेका प्रतिबद्धता कार्यान्वयनको लागि कार्यकारी निकायको आवश्यकता बोध गरी वि.सं. २०५२ सालमा जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयको स्थापना भएको थियो । वि.सं. २०६१ साल चैत्र महिनामा तत्कालिन जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय खारेज भई सो मन्त्रालयको वातावरण महाशाखा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयमा गाभिई वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय कायम हुन आएको थियो । नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६६/०२/२९ को निर्णयबाट नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) (दोश्रो संशोधन) नियमावली, २०६६ स्वीकृत भई साबिक वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट छुट्टिई अलगगै वातावरण मन्त्रालय स्थापना भएको र नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६९/०२/०५ को निर्णयबाट पुनः विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयसँग गाभिई विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय गठन भएको हो । त्यसै गरी नेपाल सरकारको मिति

२०७२/०९/१५ को निर्णयानुसार विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयबाट वातावरण मन्त्रालय छुट्टिई जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयको गठन भएको थियो। मिति २०७४/१२/०१ मा हालको राज्य पुनर्संरचना तथा संविधानमा गरेको व्यवस्था अनुसार मन्त्रालयको संख्या हेरफेर गर्दा वातावरण मन्त्रालय तात्कालिन वन तथा भु-संरक्षण मन्त्रालयसँग गाभिई वन तथा वातावरण मन्त्रालयको गठन भएको छ। वि.स. २०५८ सालमा त्रिभुवन विश्व विद्यालय अन्तर्गत सञ्चालित आर्थिक विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (सेडा) ले नेपालभर वातावरणीय प्रशासनलाई संस्थागत गर्न मन्त्रालय अन्तर्गत एक सशक्त निकायको स्थापना गर्न सिफारिश गरेको थियो। दशौं योजनाले योजना अवधिमा मन्त्रालय अन्तर्गत एक वातावरण व्यवस्थापन तथा प्रर्वद्धन केन्द्र स्थापना गर्ने लक्ष्य राखेको थियो। तत्कालीन जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय अन्तर्गत डेनिस सरकारको सहयोगमा सञ्चालित वातावरण क्षेत्र सहयोग कार्यक्रमले मन्त्रालय अन्तर्गत वातावरण प्रर्वद्धन तथा संरक्षण केन्द्र स्थापनामा जोड दिएको थियो। नेपालको संविधानमा मौलिक हक अन्तर्गत धारा ३० द्वारा प्रदत्त स्वच्छ वातावरणको हकको सुनिश्चितताको लागि एवं वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावलीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न समेत मन्त्रालय अन्तर्गत कार्यान्वयनस्तरमा एक शसक्त निकायको आवश्यकता बोध गरिएको थियो। जसद्वारा मन्त्रालयले तर्जुमा गरेका नीति, कार्यक्रम, कार्यविधि तथा मापदण्डहरूलाई प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्न सहज हुने अपेक्षा गरिएको थियो। वि.सं. २०६१ सालमा मन्त्रालय अन्तर्गत एक शसक्त निकायको स्थापना गर्न तत्कालिन जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा सामान्य प्रशासन र अर्थ मन्त्रालयका सहसचिवहरू र तत्कालिन जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयका पदाधिकारीहरू सम्मिलित एक कार्यटोली गठन गरिएको थियो। सोही सन्दर्भमा सो टोलीले मलेशिया र भारतको समेत भ्रमण गरेको थियो भने मिति २०६१/०५/२२ मा अर्थ मन्त्रालयले विभागीय स्तरको निकाय गठन गर्न सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा सहमति पठाएको थियो। मन्त्रालय अन्तर्गत विभागीय स्तरको कार्यालय स्थापना गर्न विभिन्न प्रयास भइरहँदा मिति २०६१/१२/१० को नेपाल सरकारको निर्णयानुसार जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय खारेज भई सो मन्त्रालयको वातावरण महाशाखा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयमा गाभिन गई वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको रूपमा मन्त्रालय कायम भयो। यसै सिलसिलामा मन्त्रालय अन्तर्गत वातावरण विभागको गठन गर्न तत्कालिन वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका सहसचिवको संयोजकत्वमा शाखा प्रमुखहरू सम्मिलित एक कार्य टोली गठन गरिएको र सो कार्यटोलीले वातावरण विभागको गठन गर्न आवश्यक रहेको भनी मिति २०६५/१२/३० मा संगठन पुनसंरचना सम्बन्धी प्रतिवेदन मन्त्रालयमा पेश गरेको थियो। यसरी तयार भएको प्रतिवेदनको आधारमा वातावरण विभाग गठन गर्ने सिलसिलामा

संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गर्न सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयबाट प्रतिनिधि माग गरिएको थियो।

यसरी नेपालमा विद्यमान तथा बढ्दो वातावरणीय समस्याहरू न्यूनीकरण गर्नको लागि वातावरणीय मापदण्डहरू लागू गर्न दबाव दिने र अनुगमन गर्ने एउटा आधिकारिक निकायको आवश्यकता बोध लामो समय अघिदेखि नै गरिदै आएको थियो। वातावरणीय व्यवस्थापनको अवधारणालाई स्थानीय स्तरसम्म पुर्याउने, नेपालको जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जित समस्याहरूलाई समाधान गर्न सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबीच समन्वय कायम गर्ने र वातावरणीय व्यवस्थापनको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने जस्ता कार्यहरू सम्पादन गर्न वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयअन्तर्गत नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को वि.सं. २०६९ साउन १२ गतेको निर्णयानुसार वातावरण विभागको गठन भई २०६९ चैत्र १ गते देखि काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, पनौती नगरपालिकास्थित सूचना प्रविधि पार्कबाट यस विभागले कार्य सञ्चालन शुरू गरेको थियो। करिब ८ महिना सो स्थानबाट कार्य सञ्चालन गरेको विभाग मिति २०७० कार्तिक १६ गतेबाट ललितपुर जिल्लाको कुपण्डोलस्थित शहीद शुक्रमार्गमा भाडाको घरमा स्थानान्तरण भएको थियो। मिति २०७५/०४/३१ गतेको माननीय मन्त्रिस्तरीय निर्णयानुसार मिति २०७५/११/१९ गते बाट पुनः स्थानान्तरण भई काठमाडौं जिल्लाको बबरमहलस्थित वन परिसर भित्रको सरकारी भवनबाट विभागले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ। विशेषतः जल, वायु, भूमि (माटो) र ध्वनि प्रदूषण लगायतका जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनको क्षेत्रमा वातावरण विभाग एक अग्रणी संस्थाको रूपमा क्रियासिल भई देशको वातावरणीय गुणस्तर कायम राख्न र प्रवर्द्धन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलिरेको छ।

१.२ उद्देश्यहरू (Objectives)

- वातावरण व्यवस्थापनको अवधारणालाई स्थानीय स्तरसम्म पुर्याउने।
- वातावरण जगेर्नासम्बन्धी आम जनमानसमा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने।
- हरित विकासको अवधारणा अनुरूप मानवीय क्रियाकलाप र विकास प्रक्रियालाई वातावरणमैत्री बनाउने।
- वातावरणीय प्रदूषण रोकथाम एवम् न्यूनीकरण गर्ने एवम् विद्यमान प्राकृतिक विविधता एवं सुन्दरतालाई संरक्षण, प्रवर्द्धन गर्ने।
- जलवायु परिवर्तनबाट पर्न सक्ने प्रतिकूल असरहरूलाई न्यूनीकरण, अनुकूलन तथा समयानुकूल गर्ने।
- न्यून कार्बन मार्ग अवलम्बन गर्ने आदि।

१.३ दृष्टिकोण (Vision)

- वातावरण व्यवस्थापनको अवधारणालाई स्थानीय स्तरसम्म पुऱ्याई स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरणकोसिर्जना गर्ने ।
- आर्थिक विकास र वातावरण संरक्षणबीच सन्तुलन कायम गर्दै प्राकृतिक स्रोत साधनको समुचित प्रयोगद्वारा दिगो विकास हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जित प्रतिकूल प्रभावहरूलाई न्यूनीकरण र अनुकूलित बनाई मानव विकास र समृद्धि कायम गर्दै समुन्नत समाजतर्फ अग्रसर हुन योगदान पुऱ्याउने ।

१.४ रणनीतिहरू (Strategies)

- वातावरणीय नीति,नियमसम्बन्धी संयन्त्रको सबलीकरण र संस्थागत क्षमता विकास गर्ने ।
- जनस्तरमा वातावरणीय सचेतना जगाउने ।
- सबै किसिमका वातावरणीय प्रदूषण रोकथाम गर्ने ।
- वातावरण व्यवस्थापनमा परिपालना अनुगमन (Compliance Monitoring) लाई प्रभावकारी तुल्याउने ।
- प्राकृतिक सम्पदा तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने ।
- जलवायु परिवर्तनका जोखिमबाट बच्न न्यूनीकरण,अनुकूलन तथा समयानुकूल क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- वातावरण संरक्षण एवं प्रदूषण नियन्त्रणको लागि स्थानीयस्तरमा योजना,कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनमा जोड दिने ।

१.५ प्रमुख नीति तथा कानूनहरू

नीति तथा रणनीतिहरू

- राष्ट्रिय वातावरण नीति २०७६
- राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६
- पन्ध्रौं योजना(आ.व२०७६/०७७-२०८०/०८१)

ऐन तथा नियमहरू

- वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६
- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७

कार्ययोजनाहरू

- काठमाण्डौ उपत्यकाका लागि वायु गुणस्तर व्यवस्थापन कार्ययोजना, २०७६
- प्लाष्टिक झोला प्रतिबन्ध सम्बन्धी कार्ययोजना, २०७८

राजपत्रहरू

- चालिस माईक्रोन भन्दा पातलो प्लाष्टिको उत्पादन, आयात, बिक्री वितरण र प्रयोगमा पूर्णरूपमा रोक, २०७८
- नेपालभर प्लाष्टिकजन्य फूलगुच्छाको उत्पादन, आयात, बिक्री वितरण वा भण्डारणमा रोक, २०७९

१.६ प्रमुख कार्यहरू (Major Activities)

- वातावरण सम्बन्धी कानूनहरूको तर्जुमा गर्दा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने।
- वातावरणसँग सम्बन्धित कानून, नीति तथा मापदण्डहरूको कार्यान्वयनका लागि योजना एवम् कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्यांकन तथा परीक्षण गर्ने।
- कानूनद्वारा निर्दिष्ट अधिकारको कार्यान्वयन लगायत कानून उल्लंघन गर्नेलाई दण्ड एवं जरिवाना गर्न सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्ने।
- वातावरणीय तत्वहरू तथा वातावरणीय गुणस्तर पालना अनुगमन गर्ने।
- वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धमा अनुगमन, मूल्याङ्कन एवं परीक्षण गर्ने।
- वातावरणमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको परीक्षण र प्रतिवेदन तयार गर्ने।
- वातावरणीय जनचेतना अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- वातावरणीय तथ्याङ्क एवम् सूचना प्रणालीको विकास एवम् सूचना सामग्रीको वितरण गर्ने।
- वातावरणका क्षेत्रमा कार्य गर्ने सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संस्थाहरूसँग सहकार्य गर्ने।
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, प्रभाव न्यूनीकरण, प्रविधि विकास क्षमता अभिवृद्धि जस्ता कार्य गर्ने।

१.७ स्वीकृत दरबन्दी विवरण

तालिका: स्वीकृत दरबन्दी र पदपूर्ति अवस्था

सि.नं.	पदको नाम	श्रेणी	सेवा समुह/उपसमुह	दरबन्दी			कैफियत
				पूर्ति	रिक्त	जम्मा	
१	महानिर्देशक	रा.प.प्र.	प्रशासन	१	०	१	

२	उप-महानिर्देशक	रा.प.प्र.प्रा.	इन्जि./केमिष्ट्री	१	०	१	
४	उप-सचिव	रा.प.द्वि.	प्रशासन/सा.प्र.	१	०	१	
५	वैज्ञानिकअधिकृत	रा.प.द्वि.प्रा.	वन/वोटानी	१	०	१	
६	सि.डि.के.	रा.प.द्वि.प्रा.	इन्जि./केमिष्ट्री	२	०	२	
७	वरिष्ठकृषि अर्थविज्ञ	रा.प.द्वि.प्रा.	कृषी/एग्री. इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	०	१	१	
८	शाखा अधिकृत	रा.प.तृ.	प्रशासन/सा.प्र.	१	०	१	
९	कानूनअधिकृत	रा.प.तृ.	न्याय/कानून	१	०	१	
१०	लेखाअधिकृत	रा.प.तृ.	प्रशासन/लेखा	१	०	१	
११	कृषिअर्थविज्ञ	रा.प.तृ.	कृषी/एग्री. इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	०	१	१	
१२	मेकानिकलइञ्जिनियर	रा.प.तृ.	इन्जि./ज.मे.	०	१	१	
१३	केमिष्ट	रा.प.तृ.	इन्जि./केमिष्ट्री	४	०	४	
१५	वातावरणनिरीक्षक	रा.प.तृ.	विविध	११	५	१६	
१६	सिभिलइञ्जिनियर	रा.प.तृ.	इन्जि./सिभिल	१	२	३	
१७	हाइड्रोपावर ईञ्जिनियर	रा.प.तृ.	इन्जि./हाईड्रो.	०	१	१	
१८	जियोलोजिष्ट	रा.प.तृ.	इन्जि./जियो.	०	१	१	
१९	कम्प्युटरअधिकृत	रा.प.तृ.	विविध	०	१	१	
२०	नायबसुब्बा	रा.प.अन.प्र.	प्रशासन/सा.प्र.	३	१	४	
२१	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प.अन.प्र.	विविध	३	-	३	
२२	असिस्टेन्ट केमिष्ट	रा.प.अन.प्र.	इन्जि./केमिष्ट्री	१	०	१	
२३	पुस्तकालय सहायक	रा.प.अन.प्र.	शिक्षा/ पुस्तकालय	१	०	१	
२४	लेखापाल	रा.प.अन.प्र.	प्रशासन/लेखा	१	०	१	
२५	हलुका सवारी चालक	श्रेणी विहीन		३	०	३	
२६	कार्यालय सहयोगी	श्रेणी विहीन		४	०	४	
	जम्मा			३६	१९	५५	

**भाग २: विभागद्वारा सम्पादित कार्यहरू र प्रगतिको अवस्था
(Work Conducted by Department & Progress Status)**

२.१ आ.व. २०७८/०७९ को वार्षिक कार्यक्रम

विभागको आ.व. २०७८/०७९ को सुरुवाती स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार यस विभाग अन्तर्गत रहेका २ वटा बजेट उपशिर्षक नं. को कुल स्वीकृत वार्षिक बजेट रु ३९ करोड ३६ लाख रहेको थियो । जसमध्ये ब.उ.सि.नं. ३२९०५०११ वातावरण विभाग अन्तर्गत २६ करोड ६३ लाख र ब.उ.सि.नं. ३२९००१०७ स्वच्छ वातावरण कार्यक्रम अन्तर्गत १२ करोड ७३ लाख बजेट विनियोजन भएको थियो । विश्वभरी नै साझा समस्याको रूपमा उत्पन्न भएको कोरोना भाईरस संक्रमण (कोभिड १९) को दोस्रो तथा तेस्रो लहरका कारणले सृजित विषम परिस्थिति कारण कतिपय बोलपत्रको प्रकृत्यामा गएका कार्यक्रमहरू समेत सोही कारणले रद्द गर्नुपरेको र स्वच्छ वातावरण कार्यक्रम अन्तर्गतको देशभरका विभिन्न स्थानीय तहमा निर्माण तथा संरक्षण गर्ने उद्यान/पार्क निर्माणका लागि विनियोजित बजेट सम्बन्धित स्थानीय तहमा नै अख्तियारी प्रदान गरेकोले विभागको संशोधित स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम लक्ष्य र बजेट संशोधन भई अन्तमा ब.उ.सि.नं. ३२९०५०११ वातावरण विभाग अन्तर्गत रु २३ करोड ७२ लाख १७ हजार तथा ब.उ.सि.नं. ३२९००१०७ स्वच्छ वातावरण कार्यक्रम अन्तर्गत १ करोड ६३ लाख गरी कुल रु २५ करोड ३५ लाख १७ हजार कायम भएको थियो जसमध्ये विभागको ब.उ.सि.नं. ३२९०५०११ वातावरण विभाग अन्तर्गत रु ६ करोड २० लाख ७२ हजार तथा ब.उ.सि.नं. ३२९००१०७ स्वच्छ वातावरण कार्यक्रम अन्तर्गत ६० लाख २१ हजार गरी कुल रु ६ करोड ८० लाख ९३ हजार खर्च भएको थियो ।

२.२ विनियोजित बजेट र यथार्थ खर्चको स्थिति (विगत ५ आर्थिक वर्षको)

तालिका: विगत ५ वर्षको विनियोजित बजेट र खर्चको स्थिति

आ.व.	कार्यक्रम/ आयोजनाको नाम	विनियोजन(रु. लाखमा)			खर्च(रु. लाखमा)			कैफियत
		पुँजी	चालु	जम्मा	पुँजी	चालु	जम्मा	
०७४/०७५	वातावरण विभाग	९४३.७	१३९२.३५	२३३६.९	८३९	१०७.११०	१९१.०१०	संशोधन पश्चात कायम
०७५/०७६	वातावरण विभाग	५२९	१५००	२०२९	४४६.१२	९७५.९८	१४२२.१०	

आ.व.	कार्यक्रम/ आयोजनाको नाम	विनियोजन(रु. लाखमा)			खर्च(रु. लाखमा)			कैफियत
		पुँजी	चालु	जम्मा	पुँजी	चालु	जम्मा	
०७६/०७७	वातावरण विभाग	२०७९.९६	९३३.३२	३०१३.२८	१८८३.४०	५३२.४९	२४१५.८८	शुरु विनियोजित बजेटको आधारमा राखिएको
०७७/०७८	वातावरण विभाग	१८५७	१७३१	३५८८	१०६३.१५	८४०.४६	१९०३.६१	
	स्वच्छ वातावरण कार्यक्रम	१३१०	२००	१५१०	७५२.४४	१२४.९६	८७७.४	
०७८/०७९	वातावरण विभाग	१३७९	१२८४	२६६३	१०९.५५	५११.१७	६२०.७२	
	स्वच्छ वातावरण कार्यक्रम	१११०	१६३	१२७३	८०५.१२	६०.२१	८६५.३३	

२.३. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा वातावरण विभागको विभिन्न क्षेत्रगत प्रगति

२.३.१ सविधानको धारा ५३ अनुरूपको प्रगति

यस विभागका क्रियाकलापहरू संविधानको धारा ५१ को उपधारा (६) प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण,संवर्धन र उपयोग सम्बन्धी नीतिको खण्ड ५, ७, ८ सँग आकर्षित हुन्छन् ।

खण्ड ५. जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने,

खण्ड ७. प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधता माथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मूल वा न्यून गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,

खण्ड ८. वातावरण प्रदूषण गर्नेले सो बापत दायित्व व्यहोर्नुपर्ने तथा वातावरण संरक्षणमा पूर्वसावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दिगो विकासका सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने,

माथि उल्लेखित नीति तथा खण्ड अनुसार आ.व. २०७८/७९ को संक्षीप्त प्रगति देहाय बमोजिम रहेको छ ।

पूँजिगत तर्फको प्रगति

१. Mercury cell र Gold cartage column, BOD Incubator खरिद सम्पन्न
२. वायु गुणस्तर मापन केन्द्रहरूको पुर्वाधार निर्माण स्थानमा सम्पन्न
३. Pesticide Library खरिदसम्पन्न

चालु तर्फ

१. ६८ वटा उद्योगको वातावरण प्रदूषण सम्बन्धी अनुगमन एवं निरीक्षण गरी नमुना संकलन सम्पन्न
२. एक स्थानमा घरभित्रको वायु प्रदूषण सम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न
३. दुई वटा EIA स्वीकृत भएका आयोजनाहरूको वातावरणीय परीक्षण सम्पन्न
४. सोह्र वटा वातावरणीय प्रभाव अध्ययन गरेका आयोजनाहरूको वातावरणीय अनुगमन सम्पन्न
५. काठमाण्डौ उपत्यका वायु गुणस्तर व्यवस्थापन कार्ययोजना कार्यान्वयन सम्बन्धी समितिको बैठक तथा अन्तरक्रिया १ पटक सम्पन्न
६. २२ पटक (२२ स्थानमा) प्लाष्टिक झोलाको अनुगमन भएको
७. वायु गुणस्तर मापन केन्द्र तथा डिजिटल डाटा डिस्प्ले बोर्डको निरन्तर सञ्चालन
८. हुम्ला जिल्लाको सिमिकोटको शिवमन्दिर परिषरमा Eco park निर्माण सम्पन्न
९. प्रदूषण नियन्त्रण तथा वातावरणीय कानून सम्बन्धी अन्तरक्रिया
१०. तिनवटा क्षेत्रको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको अनुगमन तथा परिक्षण निर्देशिकाको मस्यौदा तयार
११. वातावरण जर्नल प्रकाशन सम्पन्न
१२. रसायन तथा ग्लासवेयर खरिद सम्पन्न
१३. वायु प्रदूषकको उत्सर्जन लगत (Emission Inventory) यातायात क्षेत्र सहित तयार
१४. प्लाष्टिकजन्य फोहोर व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार
१५. मानव तथा जिवजन्तुमा Lead को असर सम्बन्धी अध्ययन सम्पन्न
१६. वातावरणीय प्रदूषण रोकथाम तथा नियन्त्रणको लागि ६० वटा वातावरणीय नमुना संकलन तथा विश्लेषण

१७. देशभर कुल ४४ स्थानमा उद्यान/पार्क निर्माण भएको
१८. वातावरणीय सचेतना सम्बन्धी सन्देश, सुचना, श्रव्य दृष्य सामग्री नेपाल टेलिभिजन र रेडियो नेपाल लगायतका सञ्चार माध्यम तथा विभिन्न पत्रपत्रिका मार्फत प्रचार प्रसार भएको
१९. विश्व वातावरण दिवश विभिन्न कार्यक्रमहरू गरी मनाईएको
२०. औद्योगिक उर्जाको रूपमा ब्रिकेट प्रयोग बारे ICIMOD संगको सहकार्यमा piloting program सम्पन्न भएको
२१. देशभरका १९ वटा विद्यालयमा विद्यालय केन्द्रित वातावरण संरक्षण कार्यक्रम सम्पन्न

२.३.२. नीति तथा कार्यक्रमको प्रगति

नेपाल सरकारको आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमहरूमा यस विभाग अन्तर्गतको कार्यक्षेत्रमा बजेट वक्तव्यका ३ वटा बुँदाहरू रहेका थिए । नीति तथा कार्यक्रम र बजेट वक्तव्यका बुँदाहरू कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने उद्देश्यले ७ वटा क्रियाकलाप तथा १३ वटा माईलस्टोन सहितको नीति तथा कार्यक्रमको स्वीकृत कार्यान्वयन योजना अनुसार कार्य गरिएको थियो तीमध्ये केही कार्यक्रमहरू सम्पन्न हुनसके भने केही कार्यक्रमहरू विविध कारणहरूले पूरा हुन सकेनन्।

तालिका: नीति तथा कार्यक्रमको प्रगति

बजेट वक्तव्यको बुँदानं	मुख्य क्रियाकलाप	आ.व. २०७८/०७९ को प्रगति	कैफियत
१५९	शहरी उद्यान विकास (५७ वटा)	४४ स्थानमा सम्पन्न भएको	सम्बन्धित स्थानीय तहलाई बजेट अख्तियारी प्रदान गर्दा प्रकृयागत ढिलाई भएकोले
१५९	४० माइक्रोन भन्दा कम मोटाईको प्लाष्टिक प्रयोगमा प्रतिबन्ध सम्बन्धी परिपालना अनुगमन (५५ पटक)	२२ पटक (२२ स्थानमा) प्लाष्टिक झोलाको अनुगमन भएको र १ पटक कार्ययोजना कार्यान्वयन समितिको बैठक बसेको	कर्मचारीको दरबन्दी धेरै रिक्त भएकोले आसातित प्रगति हुन नसकेको
१५९	प्लाष्टिकजन्य फोहोर व्यवस्थापन कार्ययोजना निर्माण गर्ने (१ वटा)	मस्यौदा तयार भएको	

१५९	प्लाष्टिकको झोला विस्थापित गर्ने गरी उद्योग स्थापना गर्दा मेसिन खरिदमा दिने अनुदान (१०० वटा)	-	अनुदान लिन कोहीपनि उद्योगी विभागमा सम्पर्कमा नआएको
१६१	विद्युतीय सवारी साधनले विस्थापित गर्ने रणनीतिक योजना तर्जुमा	-	मस्यौदाको अन्तिम रूप तयार नभएकोले पेश गर्न नसकिएको
१६३	वायु गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना (Gaseous Parameter सहित) (३ स्थान)	-	Gaseous parameter थप भएकोले स्पेशिफिकेसन तथा लागत अनुमान सम्बन्धी कार्य गर्दा समय लागेकोले सम्पन्न हुन नसकेको
१६३	वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको अनुगमन तथा परिक्षण निर्देशिका तयारी तथा प्रकाशन (वातावरण संरक्षण नियमावलीद्वारा पहिचान भएका १२ क्षेत्रहरूको बेग्लाबेगलै सूचक सहित)	उर्जा क्षेत्र,स्वास्थ्य क्षेत्र र फोहोरमैला व्यवस्थापन क्षेत्रको प्रारम्भिक मस्यौदामा छलफल सम्पन्न भई मस्यौदा प्रतिवेदन तयार भएको	१२ क्षेत्रको एकै आ.व.मा सम्भव नभएकोले ३ क्षेत्रको तयार गरी प्रत्येक आ.व.मा ३ वटाका दरले सम्पन्न गर्ने लक्ष्य लिइएको

२.४. आ.व. २०७८/७९ को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम अनुसार शाखागत रूपमा सम्पादन भएका कार्यक्रमहरू र प्रगति अवस्था

२.४.१ प्रशासन तथा योजना शाखा

शाखा परिचय

विभागको वार्षिक बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गराउने, अन्य शाखाहरूसँग समन्वय गरी कार्यालयको दैनिक कार्य सञ्चालनका लागि सहजीकरण गर्ने, कर्मचारी व्यवस्थापन, जिन्सी व्यवस्थापन, वातावरणीय संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि जनचेतना जगाउनु, स्थानीय निकायहरूसँगको सहभागितामा स्थानीय वातावरण संरक्षणका लागि पहल गर्नु, जनचेतना बृद्धि गर्नको निम्ति संचार माध्यमको प्रयोग गर्नु आदि प्रशासन तथा योजना शाखाको उद्देश्य रहेको छ । यिनै उद्देश्यहरू प्राप्तिको निम्ति शाखाले विभिन्न कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी देशको विभिन्न स्थानमा कार्यान्वयन गर्ने गर्दछ। शाखाको कार्यक्षेत्र जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने मात्र नभएर वातावरण संरक्षण कोषबाट खर्च हुने गरी कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गराउने पनि

रहेको छ। यसैगरी प्रशासन तथा योजना शाखाको कार्यक्षेत्रमा पर्ने अर्को महत्वपूर्ण कार्यमा वातावरणीय शासन (Environmental Governance) को अवधारणा अनुरूप प्राकृतिक स्रोत तथा साधनको बुद्धिमतापूर्ण प्रयोग गरी दिगो विकास हासिल गर्नु रहेको छ।

प्रशासन तथा योजना शाखाको कार्य विवरण

- विभागका कर्मचारीहरूको अभिलेख अध्यावधिक गर्ने सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- कर्मचारी दरवन्दी श्रृजना गर्नको लागि आवश्यक प्रारम्भिक कार्य पुरा गरी महानिर्देशक समक्ष पेश गर्ने ।
- कर्मचारीको सरुवा, बढुवा र विभागीय कारवाहीका निमित्त पेश गर्ने ।
- तालिम तथा छात्रवृत्तिमा मनोनयन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- कर्मचारीको हाजिरी विदा सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- विभागको भौतिक साधनहरूको स्याहार, सम्भार, मर्मत तथा संरक्षणको व्यवस्था मिलाउने ।
- आर्थिक प्रशासन एवं जिन्सी व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यहरू गर्ने ।
- विभागको योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा सम्बन्धी कार्यहरू गर्ने, स्वीकृत योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने ।
- विभाग र अन्तर्गतका निकायबाट भए गरेका योजना तथा कार्यक्रमको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गर्ने गराउने ।
- विभागबाट सञ्चालन गरिने आयोजनाहरूको प्रस्ताव तयार गर्ने,
- मातहतका कर्मचारीको कामको सुपरीवेक्षण गर्ने र आवश्यकता अनुसार सल्लाह, सुझाव एवं निर्देशन दिने ।
- प्राकृतिक श्रोत संरक्षणमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गरी वातावरण संरक्षण एवं व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- वातावरण संरक्षण कोषबाट गरिने वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा सम्बन्धी कार्य गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- वातावरण संरक्षण तथा प्रबर्द्धन एवं व्यवस्थापनको लागि वातावरणीय शासन (Environmental Governance) को अवधारणा अनुरूप प्राकृतिक श्रोत एवं साधनको बुद्धिमतापूर्ण प्रयोग गरी दिगो विकास हासिल गर्न आवश्यक कार्यक्रम तर्जुमा सम्बन्धी कार्य गरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।

- वातावरण संरक्षणका लागि नेपाल सरकार तथा अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसंगको सहयोगमा वातावरण संरक्षण कोष विकास एवं विस्तार गर्नका लागि आवश्यक कार्य गर्ने ।
- वातावरण संरक्षण कोषमा संचित रकमको वातावरण संरक्षणका विविध क्षेत्रहरूमा व्यापक सदुपयोग गर्न आवश्यक कार्य योजना निर्माण गर्ने एवं कार्यान्वयन गर्ने गराउने सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- स्थानीय तहहरूसंगको सहभागितामा स्थानीय वातावरण संरक्षणका लागि आवश्यक प्राविधिक, आर्थिक तथा नीतिगत सहयोग उपलब्ध गराउन आवश्यक कार्य गर्ने ।
- वातावरण क्षेत्रमा देखा परेका वा पर्ने समस्याहरू सर्वसाधारणमा पुऱ्याउने र वातावरणीय संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि जनचेतना जगाउन आवश्यक कार्यक्रमको तर्जुमा सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- वातावरणीय सूचना प्रवाहका लागि आम संचार माध्यमहरूको उपयोग गरी प्रचार प्रसार गर्न आवश्यक कार्यहरू गर्ने ।
- वातावरण संरक्षणका लागि व्यापक जनसहभागिता जुटाउने तथा (Green Consumerism) लाई प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक कार्य गर्ने ।

शाखाबाट सम्पादित कार्यक्रमहरूको विवरण

१) त्रैमासिक तथा वार्षिक प्रगति समीक्षा गोष्ठी सञ्चालन

पृष्ठभूमि:

यस विभागको आ.व. २०७८/०७९ मा स्वीकृत भएका कार्यक्रम अनुसार आ.व. २०७७/०७८ को तेस्रो चौमासिक तथा वार्षिक र आ.व. २०७८/०७९ को प्रथम, दोस्रो र तेस्रो त्रैमासिक अवधिमा सञ्चालित कार्यक्रमको प्रगति समीक्षा गर्ने कार्यक्रम रहेको थियो। सो अनुसार क्रमशः २०७७/०७८ को वार्षिक समीक्षा २०७८ साल श्रावण, आ.व. २०७८/०७९ को प्रथम त्रैमासिक समीक्षा २०७८ कार्तिकमा, दोस्रो त्रैमासिक समीक्षा २०७८ माघमा र तेस्रो त्रैमासिक समीक्षा २०७९ बैशाखमा सम्पन्न भएको थियो। यसै गरी प्रत्येक महिनाको पहिलो हप्ता विभागमा मासिक प्रगति समीक्षा समेत हुने गरेको थियो। यसका अतिरिक्त प्रत्येक महिना नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको प्रगति मन्त्रालय समक्ष पेश गर्ने समेत गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

वातावरण विभागका महानिर्देशक र विभागको सम्पूर्ण कर्मचारीको उपस्थितिमा आ.व. २०७७/०७८ को तेस्रो चौमासिक तथा वार्षिक र आ.व. २०७८/०७९ को प्रथम, दोस्रो र तेस्रो त्रैमासिक अवधिमा सञ्चालित कार्यक्रमको प्रगति समीक्षा गरिएको थियो । समीक्षाको क्रममा सम्पादित कार्यक्रमहरूको बारेमा प्रस्तुतीकरण गर्नुका साथै विभागका विभिन्न शाखाहरूबाट भएका कार्यहरूको प्रगति अवस्था, सम्पादन हुन नसकेका कारणहरू, कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा आइपरेका समस्या र समाधानका उपायहरू साथै कार्यक्रमको भौतिक प्रगति तथा वित्तीय प्रगतिको बारेमा विस्तृत रूपमा छलफल गरिएको थियो ।

कार्यक्रमबाट हासिल उपलब्धि:

- कार्यक्रममा उपस्थित सबै सरोकारवालाहरूलाई वातावरण विभागको काम, कर्तव्य, अधिकार, उद्देश्य तथा भावी कार्ययोजनाको बारेमा जानकारी गराउने अवसर प्राप्त भयो ।
- विभागबाट आ.व. २०७७/०७८ को तस्रो चौमासिक तथा वार्षिक तथा आ.व. २०७८/०७९ को प्रथम, दोस्रो र तेस्रो त्रैमासिक अवधिमा सम्पादित कार्यक्रमहरू, सम्पादन हुन नसकेका कारणहरू, कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा आइपरेका समस्या र समाधानका उपायहरूको बारेमा सम्बन्धित सबैमा जानकारी गराइएको थियो ।
- आगामी दिनमा विभागका काम कारवाहीहरूलाई चुस्त दुरुस्त रूपमा सञ्चालन गर्नको लागि छलफलका क्रममा पहिचान भएका समस्याहरूलाई समाधान गरी भविष्यमा प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम सञ्चालनमा अगाडि बढ्नको लागि मार्गदर्शन प्राप्त भयो ।

२) वातावरण विभाग परिसर सौन्दर्यीकरण तथा विभागको भवन मर्मत खानेपानी व्यवस्थापन

पृष्ठभुमी:

यस विभागमा रहेको एक मात्र इमारले खानेपानी पर्याप्त नभएको तथा विभाग परिसरको सौन्दर्यीकरण आवश्यक रहेकोले यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

यस कार्यक्रम अन्तर्गत वातावरण विभाग अगाडि रहेको पिपल चौतारी सौन्दर्यीकरण, विभागको ढल प्रणाली सुधार, विभागको वरिपरी सौन्दर्यीकरण, विभागको भवन रंगरोगन, ईमारत थप गहिरो पारिनुका साथै खानेपानी व्यवस्थापनका लागि विभागको छतमा तथा अगाडी र पछाडी पानी राख्नका लागि ट्याङ्कीको व्यवस्था लगायत कार्य गरिएको थियो ।

३) कर्मचारीहरू बिच समन्वयात्मक, उत्प्रेरणात्मक एवं पुनर्जागी कार्यक्रम

पृष्ठभूमि:

विभागका कर्मचारिहरूलाई सेवा प्रवाहका सम्बन्धमा परेका कठिनाइ एवं समस्याहरूका सम्बन्धमा छलफल गरी समस्या समाधान गर्न तथा कर्मचारीहरूको आत्मबल र कार्यक्षमता वृद्धी गर्ने उद्देश्यका लागि यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

विभागले यस कार्यक्रमबाट विभागका सम्पूर्ण कर्मचारिहरूलाई दैनिक प्रशासनिक एवं सार्वजनिक खरिद कार्यमा आईपर्ने समस्याका सम्बन्धमा तालिम आवश्यक देखिएकोले विभागका सम्पूर्ण कर्मचारीहरू सहभागी गराई सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयका विज्ञ मार्फत विभागकै सभाहलमा तालिम सञ्चालन गरिएको थियो।

४) पूर्व योजना तर्जुमा गोष्ठी

पृष्ठभूमि:

आ.व.२०७९/८० को बजेट निर्माणका लागि मन्त्रालय मार्फत बजेट सिलिङ्ग प्राप्त भएपश्चात आ.व. २०७९/८० को विभागको नीति, बजेट वक्तव्य तथा कार्यक्रम तर्जुमाका चरणमा थप प्रभावकारिता हासिल गर्न यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

आ.व.२०७९/८० को बजेट निर्माणका लागि मन्त्रालय मार्फत बजेट सिलिङ्ग प्राप्त भए पश्चात आ.व. २०७९/८० को विभागको नीति, बजेट वक्तव्य तथा कार्यक्रम तर्जुमाका लागि विभागमा एक चरणको छलफल पश्चात थप परिस्कृत गर्न विभागका सम्पूर्ण कर्मचारी सहभागी गराई महानिर्देशकज्यूको अध्यक्षतामा मिति २०७८/१२/०४ र २०७८/१२/०५ गते गोष्ठीको आयोजना गरी आ.व. २०७९/८० को नीति, बजेट वक्तव्य तथा कार्यक्रमलाई अन्तिम रूप दिइएको थियो।

५) वातावरणीय सचेतना सम्बन्धी सन्देश, सूचना, श्रव्य दृष्य सामग्री उत्पादन तथा प्रसारण

पृष्ठभूमि:

नेपाल स्वच्छ वातावरण कार्यक्रम अन्तर्गत आ.व. २०७८/०७९ मा स्वीकृत भएका कार्यक्रम अनुसार नेपाल टेलिभिजन, लगायत विभिन्न टेलिभिजन, रेडियोबाट वातावरणीय सचेतना सम्बन्धि टेलि चलचित्र/श्रव्य दृश्य सामग्री, जिङ्गल, वृतचित्र लगायत सामग्री निर्माण एवं प्रसारण गरी

वातावरण सम्बन्धी जनचेतना जागृत गराई जनस्तरबाटै वातावरण सम्बर्द्धन र संरक्षणमा योगदान गर्ने उद्देश्यका साथ सञ्चालन गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

उक्त कार्यक्रम सञ्चालनका लागि नेपालको हकमा सबैभन्दा प्रभावकारी रहेको टेलिभिजन च्यानल नेपाल टेलिभिजनको राष्ट्रिय प्रसारण एवं रेडियो नेपाल मार्फत वातावरण सम्बन्धी श्रव्य दृष्य सामग्री निरन्तर प्रचार प्रसार गरिएको थियो । यसका अलावा नेपाल टेलिभिजनबाट विश्व वातावरण दिवसको अवसरमा परिसंवाद कार्यक्रम समेत प्रशारण गरिएको थियो । यसै गरी विभागले विभिन्न छपा तथा अनलाईन पत्रपत्रिका, म्यागेजिन मार्फत वातावरणसँग सम्बन्धित सूचना सामग्रीहरूको समेत प्रचार प्रसार गरिएको थियो ।

कार्यक्रमबाट हासिल उपलब्धि:

- यस प्रचार प्रसारबाट जनमानसमा वातावरण संरक्षण तथा संम्बर्द्धनका सम्बन्धमा जनचेतना बृद्धि भएको अपेक्षा गरिएको छ जसका कारण वातावरण संरक्षण तथा संम्बर्द्धनमा टेवा पुगेको अपेक्षा गरिएको छ ।
- यसका साथै विभिन्न व्यापारी वर्गहरूले व्यापार व्यवसाय सञ्चालन गर्दा, उद्योग प्रतिष्ठान लगायत विकास निर्माणका कार्यहरू सञ्चालन गर्दा अपनाउनुपर्ने वातावरणीय सावधानीहरू तथा गर्नुपर्ने वातावरणीय अध्ययनहरू र पालना गर्नुपर्ने वातावरणीय कानूनहरूको बारेमा समेत चेतना बृद्धि भएको अपेक्षा गरिएको छ ।

२.४.२ वातावरणीय प्रदूषण तथा नियमन शाखा

वातावरणीय प्रदूषण तथा नियमन शाखाको कार्य विवरण

- वातावरण व्यवस्थापनको कार्यसम्पादनमा आवश्यक पर्ने औद्योगिक निष्काशनका नमुना सङ्कलन परीक्षण सम्बन्धी आवश्यक कार्य गर्ने, गराउने ।
- वातावरणीय मापदण्ड विकासका लागि अन्य मुलुकहरूमा अवलम्बन भइसकेका मापदण्डहरूलाई देश भित्र लागु गर्नका लागि प्रारम्भिक अनुसन्धान गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- वातावरणीय मापदण्ड परिपालना गराउने कार्यमा वातावरण निरीक्षकहरूलाई परिचालन गर्ने, गराउने सम्बन्धी आवश्यक कार्य गर्ने ।

- वातावरण निरीक्षकहरू मार्फत स्थानीय तहहरूमा रहेका वातावरण संरक्षण प्राविधिकहरूलाई मापदण्ड अनुगमन तथा प्रदूषण नियन्त्रण कार्यमा परिचालन गर्ने योजना बनाउने तथा परिचालन गर्ने ।
- स्थानीय तहहरूका वातावरण संरक्षण प्राविधिकहरूलाई आवश्यक तालिमको योजना तयार गरी तालिम सञ्चालन गर्न गराउन आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने ।
- वार्षिक मापदण्ड पालना सम्बन्धी तथ्याङ्कहरू संकलन गरी रेकर्ड राख्ने व्यवस्था मिलाउन सहयोग पुऱ्याउने ।
- सम्बन्धित उद्योगहरूको संलग्नतामा मापदण्ड पालनाका लागि शर्त तोक्ने तथा पालना सम्बन्धी समयबधि निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याउने तथा स्वीकृतिका लागि पेशगर्ने ।
- उद्योगहरूलाई सोझै वा स्थानीय तहहरू मार्फत प्रदूषण नियन्त्रण प्रमाणपत्र जारी गर्ने गराउने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने ।
- प्रदूषण नियन्त्रणका प्रविधि सम्बन्धी सूचनाहरू संकलन गरी उद्योगहरूलाई सूचनाहरू उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्य गर्ने ।

शाखाबाट सम्पादित कार्यक्रमहरूको विवरण

१. प्रदूषण नियन्त्रण तथा वातावरणीय कानून सम्बन्धी अन्तरक्रिया

पृष्ठभूमि:

प्रदूषण नियन्त्रणका लागि वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावली र नेपाल सरकार द्वारा समय समयमा जारी गरिएका वातावरण सम्बन्धी विभिन्न मापदण्डहरूको परिपालना गर्नु सम्बन्धित उद्योग प्रतिष्ठानको दायीत्व रहेको छ । सो सम्बन्धमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको जिम्मेवारी सम्बन्धमा तथा नयाँ ऐन र नियमावलीको प्रावधान बमोजिम सबै सम्बन्धित सरोकारवालहरूलाई सु-सूचित गराउने उद्देश्य सहित यो अन्तरक्रिया कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

वर्षभरि कुल ७ स्थानमा यो कार्यक्रम गर्ने लक्ष्य भएतापनि यो कार्यक्रम जम्मा १ स्थान धनगढीमा सम्पन्न गरिएको थियो । यो कार्यक्रममा धनगढी उप-महानगरपालिका र सुदुरपश्चिम प्रदेशका सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको उपस्थितिमा सम्पन्न गरिएको थियो । जसमा विभागको नेतृत्व विभागका महानिर्देशकले गर्नुभएको थियो ।

तस्विर: प्रदूषण नियन्त्रण तथा वातावरणीय कानून सम्बन्धी अन्तरक्रिया, धनगढी कैलाली

२. काठमाडौं उपत्यका वायु गुणस्तर व्यवस्थापन कार्ययोजना कार्यान्वयन सम्बन्धी समितिको बैठक तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम

पृष्ठभूमि:

काठमाडौं उपत्यका वायु गुणस्तर व्यवस्थापन कार्ययोजना, २०७६ ले कार्ययोजनामा उल्लेखित विषयवस्तु कार्यान्वयनको लागि वन तथा वातावरण मन्त्रालयका सचिवज्यूको अध्यक्षतामा वातावरण विभागका उपमहानिर्देशक सदस्यसचिव रहने गरी कार्यान्वयन समितिको परिकल्पना गरेको छ। सो कार्यान्वयन समितिको नियमित बैठक बसी कार्ययोजनाको प्रगति समीक्षा गर्दै भावी कार्ययोजना कार्यान्वयनमा आएका चुनौतिहरूलाई समाधान गर्न का लागि यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

वर्षभरि यस समितिको बैठक कुल ३ पटक बस्ने लक्ष्य भएतापनि यो बैठक जम्मा १ पटक विभागकै सभाहलमा सम्पन्न भएको थियो। जसमा कार्ययोजनाको हालसम्मको कार्यान्वयन स्थितिका बारेमा विभागबाट प्रस्तुती भई सो मा छलफल भएको थियो।

३. प्लाष्टिक झोला प्रतिबन्ध सम्बन्धी कार्ययोजनाको कार्यान्वयन सम्बन्धमा केन्द्रिय कार्यान्वयन समितिको बैठक

पृष्ठभूमि:

प्लाष्टिक झोला प्रतिबन्ध सम्बन्धी कार्ययोजना, २०७८ ले कार्ययोजनामा उल्लेखित विषयवस्तु कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकारको मुख्य सचिवज्यूको अध्यक्षतामा वातावरण विभागका महानिर्देशक सदस्यसचिव रहने गरी कार्यान्वयन समितिको परिकल्पना गरेको छ। सो कार्यान्वयन

समितिको नियमित बैठक बसी कार्ययोजनाको कर्षयोजना कार्यान्वयनमा लागि यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको थियो।

बैठकको निर्णय

मिति २०७९/०१/०६ मा प्रथम पटक प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको सभाहलमा मुख्य सचिवज्यूको अध्यक्षता बैठक बसी वातावरण विभागले कार्ययोजना कार्यान्वयनको सम्पर्क निकायको रूपमा संयोजन गर्ने, कार्ययोजनाले विभिन्न निकायलाई तोकिएको जिम्मेवारी अनुरूप निकायगत सम्पर्क व्यक्ति तोकिएको वातावरण विभाग मार्फत समितिलाई जानकारी दिने, संघीय निकायमा यअवि उभचकयलक हरुको लभतधप तयार गरी नियमित बैठक बसी कार्ययोजना कार्यान्वयनको अवस्था बारे छलफल गर्ने, प्रदेश सचिवहरुको सहभागिताको लागि virtual connection को व्यवस्था मिलाउने, कार्ययोजना कार्यान्वयनको अनुगमन कार्य संलग्न प्रारूप अनुरूप आगाडि बढाउने निर्णय भएको थियो।

४. वातावरण प्रदूषण सम्बन्धी अनुगमन एवं निरीक्षण गरी नमूना संकलन गर्ने

पृष्ठभूमि:

वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावली र नेपाल सरकार द्वारा समय समयमा जारी गरिएका वातावरण सम्बन्धी विभिन्न मापदण्डहरुको परिपालना गर्नुसम्बन्धित उद्योग प्रतिष्ठानको दायीत्व रहेको छ । सो कार्यको नियमन तथा परिपालना भए नभएको सम्बन्धी अनुगमन तथा निरीक्षण गरी परिपालना गराउने तथा परिपालना नगर्ने उद्योग प्रतिष्ठानहरुलाई कारबाहीको दायरामा ल्याई उचित दण्ड जरिवानाका लागि सिफारिस सहित वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणमा जवाफदेही गराउने उद्देश्य योकार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

देशभरका विभिन्न उद्योगहरुमा नियमित एवं विभागलाई प्राप्त उजुरीका आधारमा आकस्मिक तथा नियमित गरी कुल १५० अनुगमन गर्ने लक्ष्य रहेकोमा कुल ६८ उद्योग प्रतिष्ठानहरुको नियमित तथा आकस्मिक अनुगमन गरिएको छ।

तस्विर: उद्योग अनुगमन तथा नमुना संकलन

५. घरभित्रको वायु प्रदूषण सम्बन्धी अध्ययन

पृष्ठभूमि:

नेपालमा अझैपनि ग्रामिण भेगमा घरायसी प्रयोजनका लागि दाउराको प्रयोग गर्ने घरधुरीहरू अत्याधिक रहेको अवस्था रहेको छ। यस सन्दर्भमा परम्परागत तवरले यी ईन्धनको प्रयोग गर्दा घरभित्र हुने प्रदूषणका कारण प्रभावित हुने जनसंख्या उल्लेख्य रहेको परिप्रेक्षमा विभागमै रहेको उपकरण प्रयोग गरी सो सम्बन्धी अध्ययन गर्ने उद्देश्यका साथ यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

वर्षभरि कुल ७ स्थानमा यो कार्यक्रम गर्ने लक्ष्य भएतापनि यो कार्यक्रम जम्मा १ स्थान तनहुँको शुक्लागण्डकी न.पा.मा सम्पन्न गरिएको थियो।

स्थलगत तस्विरहरू:

तस्विर: घरभित्रको वायु प्रदूषण सम्बन्धी अध्ययन

६. वायु गुणस्तर मापन केन्द्रबाट प्राप्त तथ्यांक विश्लेषण गरी स्थिति प्रतिवेदन तयार गर्ने तथा प्रकाशन

पृष्ठभूमि:

वातावरण विभागले देशभरका कुल २७ स्थानमा वायु गुणस्तर मापनकेन्द्र स्थापनागरी सञ्चालन गरिरहेको छ। जसबाट निरन्तर वायु गुणस्तरसम्बन्धी तथ्याङ्क तत्कालै उपलब्ध हुने गर्दछ। सो तथ्यांक विश्लेषण गरी स्थिति प्रतिवेदन तयार गर्ने उद्देश्यका साथ यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

सो कार्यक्रम मिति २०७९ असार १० र ११ गते दुई दिनको data analysis तालिम कार्यक्रममा बाह्य तथा विभाग भित्रका विज्ञहरू कक्षाहरू सञ्चालन गरीएको हो। तालिम पश्चात data उपलब्ध भएका जम्मा १७ वटा मापन केन्द्रहरूबाट प्राप्त PM २.५, PM १० तथा TSP को विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार गरियो। सो प्रतिवेदन विभागको website www.doenv.gov.np मा हेर्ने तथा download गर्न सकिन्छ।

संक्षिप्त नतिजा

१७ वटा मापन केन्द्रहरूबाट प्राप्त PM २.५, PM १० तथा TSP को विश्लेषण गर्दा सम्पूर्ण मापन केन्द्रहरूमा जाडो मौसममा वायुको गुणस्तर नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्ड भन्दा धेरै देखियो भने मनसुन महिनामा भने वायुको गुणस्तर नेपाल सरकारले तोकेको मापदण्ड भित्र रहेको पाइयो।

स्थलगत तस्विरहरूः

तस्विरः तथ्याङ्क विश्लेषण तालिम

७. सवारी प्रदूषण अनुगमन (छड्के)

पृष्ठभूमिः

सवारी साधनको प्रदूषण चेकजाँच गरी हरियो स्टिकर प्रदान गर्ने क्षेत्राधिकार यातायात व्यवस्था विभागको रहेतापनि वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ अनुसार सवारी साधनबाट हुने प्रदूषण सडकमै गई छड्के रुपमा चेकजाँच गर्नका लागि यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

वर्षभरि कुल ७ प्रदेशमा यो कार्यक्रम गर्ने लक्ष्य भएतापनि यो कार्यक्रम जम्मा ३ प्रदेशका ४ स्थानमा सम्पन्न गरिएको थियो। कार्यक्रम सम्पन्न गरिएका स्थानहरूमा सुदुरपश्चिम प्रदेशको भिमदत्त न.पा., कर्णाली प्रदेशको सुर्खेत तथा लुम्बिनी प्रदेशको दाङ्ग (भालुवाङ्ग) र बाँके (नेपालगञ्ज) रहेका छन्। स्थानीय ट्राफिक प्रहरीको सहयोगमा डिजेल तथा पेट्रोलबाट सञ्चालन हुने सवारी साधनहरूमा चेकजाँच गरिएको थियो जसमध्ये अधिकांश डिजेलबाट सञ्चालित सवारी साधनहरू उक्त प्रदूषण जाँचमा फेल भएको पाईएको थियो।

स्थलगत तस्विरहरू:

तस्विर: सवारी प्रदूषण छड्के चेकजाँच

द. मानव तथा जिवजन्तुमा शिशा Lead को असर सम्बन्धी अध्ययन

पृष्ठभूमि:

गह्रौँधातु शिशाबाट मानव तथा जिवजन्तुमा आनुवाँसिक लगायत विभिन्न तत्कालिन तथा दीर्घकालीन असरहरू पर्दछन्। गह्रौँधातु शिशाबाट हुने वातावरणीय प्रदूषणले गर्दा मानव तथा जंगली र घरपालुवा जीवजन्तुमा पर्ने असरको अध्ययन गर्नको लागि सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट आदेश भएकोले यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

आ.व. २०७८/७९ मा विभागले विभिन्न माटो, मानव तथा जीवजन्तुको रगतको नमुना संकलन गरी सो अध्ययन गरिएको थियो। सो अध्ययनबाट माटोको केही नमुनामा शिशाको मात्रा पाईएको थियो भने मानव तथा जीवजन्तुको नमुनामा शिशाको मात्रा पहिलाको तुलनामा बढेको पाईएको छ। यसबाट मानव तथा जीवजन्तुको शिशासंगको सम्पर्क वृद्धि भएको अनुमान गरिएको छ।

९. औद्योगिक उर्जाको रूपमा ब्रिकेट प्रयोग बारे piloting program सार्वजनिक निजी साझेदारीमा पृष्ठभूमि:

नेपालमा औद्योगिक उर्जाको रूपमा मुख्यतथा खनिज ईन्धन (कोईला) प्रयोग भएको पाईएको छ। नेपालले सन् २०२५ सम्ममा खुद शुन्य कार्बन उत्सर्जन गर्ने लक्ष्य लिएकोले सो खनिज ईन्धन (कोईला) को विकल्पको रूपमा देशभित्रै उत्पादन हुने ब्रिकेट तथा प्यालेट प्रयोगको सम्बन्धमा सार्वजनिक निजी साझेदारीमा piloting गर्नका लागि यस कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण

सो कार्यक्रम इट्टाको क्षेत्रमा कार्य गरिरहेको ICIMOD संगको साझेदारीमा भक्तपुरका ईटा उद्योगहरूमा यो piloting कार्यक्रम गरिएको थियो। जसबाट खनिज ईन्धन (कोईला) को विकल्पको रूपमा देशभित्रै उत्पादन हुने ब्रिकेट तथा प्यालेट प्रयोग गर्दा प्रदूषण कम हुने साथै सो ब्रिकेट तथा प्यालेट ईन्धनको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने नतिजा प्राप्त भएको थियो।

२.४.३ वातावरणीय प्रयोगशाला शाखा

वातावरणीय प्रयोगशाला शाखाको परिचय:

यस शाखाले प्रदूषण नियन्त्रण तथा नियमन शाखा र वातावरणीय अनुगमन तथा परीक्षण शाखासँग समन्वय गर्दै औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू तथा विकास आयोजनाहरूको स्थलगत अनुगमन निरीक्षणको क्रममा वातावरणीय नमुनाहरू संकलन गरी परीक्षण गर्ने कार्य गर्दै आएको छ। यसका साथै विभिन्न नदीहरू, ताल-तलैयाहरूको प्रदूषणको अवस्थाको अध्ययन गर्न पानीका श्रोतहरूबाट नमुना संकलन गरी परीक्षण गर्दै आएको छ।

वातावरणीय प्रयोगशाला शाखाको कार्यविवरण

- उद्योगहरूबाट हुने वायु प्रदूषकको निष्काशनको नाप जाँच गर्ने ।
- उद्योगहरूबाट निस्कने फोहोरपानी (Effluent) को परीक्षण गर्ने ।
- उद्योगहरूबाट निस्केको हानिकारक फोहोरजन्य पदार्थहरूको परीक्षण गर्ने र पहिचान (Characterization) गर्ने ।
- प्रयोगशालाहरूमा हुने विभिन्न प्रकारका उपकरणहरू संचालन एवं मर्मत सम्भार गर्ने,
- प्रयोगशालाहरूमा Good Laboratory Practices, गुणस्तर व्यवस्थापन प्रणाली लागु गर्ने तथा कार्यान्वयन गर्ने ।
- विभिन्न प्रयोगशालाहरूका उपकरण एवं संयन्त्रहरूको क्यालिब्रेशन गर्ने गराउने ।
- प्रयोगशालाहरूमा हुने Proficiency Testing Program, Proficiency Measurement Programme मा भाग लिने ।
- Soil, Water, Plant, Sediment, Air आदि परीक्षण एवं विश्लेषण गर्ने,
- वातावरणीय नमूना संकलन तथा विश्लेषण सम्बन्धी कार्यमा केन्द्रीय वातावरणीय प्रयोगशालाको रूपमा कार्य गर्ने ।
- अन्तराष्ट्रिय स्तरमा आएका प्रयोगशाला सम्बन्धी असल अभ्यासहरूको अध्ययन गरी प्रयोगमा ल्याउने ।
- प्रयोगशालासँग सम्बन्धित राष्ट्रिय एवं अन्तराष्ट्रिय संघ संस्थाहरू, विश्वविद्यालयहरू, आदिसँग समन्वय गरी कार्य गर्ने ।
- वातावरणीय प्रयोगशालाहरूको लागि निर्देशिका, Code Of Conduct/ SOP/ Manual/ Working Procedure आदी तयार गर्ने ।
- वातावरणीय प्रयोगशालाहरूको गुणस्तर तोक्ने .
- रसायन व्यवस्थापनसँग सम्बन्धीत सन्धि महासन्धिको रसायन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- रसायन व्यवस्थापन सम्बन्धित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- वातावरण विभागका लागि आवश्यक वातावरणीय मापदण्ड सम्बन्धी अध्ययन गर्ने ।

आ.व. २०७८/७९ मा वातावरणीय प्रयोगशाला शाखाबाट सम्पन्न भएका कार्यक्रमहरू

१. Mercury Cell र Gold Cartridge Column (for the collection of mercury in dry air) खरिद गर्ने:

पृष्ठभूमि:

वातावरणीय प्रयोगशाला शाखाले वातावरणीय प्रदूषण रोकथाम नियन्त्रणको लागि औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूबाट निस्कने फोहरपानी, प्रदूषित नदीहरू र खोलानालाको नमुना संकलन गरी प्रयोगशाला परिक्षण गराउँदै आएको छ । यसका साथै सर्वसाधारण एवं विभिन्न संघ संस्था तथा निकायबाट प्राप्त उजुरी/गुनासोका आधारमा समेत नमूनाहरू संकलन गरी प्रयोगशालाबाट परीक्षण विश्लेषण हुँदै आइरहेको छ । नेपाल सरकारले वातावरणीय प्रदूषण न्यूनिकरण गर्न विभिन्न प्रकृतिका उद्योग/कलकारखानाहरूले प्रदूषण सम्बन्धी पालना गर्नुपर्ने मापदण्डमा निर्धारण गरेको छ । तसर्थ उक्त मापदण्डको कार्यान्वयन गराउनको लागि संकलित नमूनाको प्रयोगशाला परिक्षण गर्नुपर्दछ । प्रयोगशालामा प्राप्त नमूनाहरूको परिक्षण/विश्लेषण गर्न विभिन्न वैज्ञानिक उपकरणहरूको आवश्यकता पर्दछ र ति मध्ये AAS (Atomic Absorption Spectrophotometer) एक हो । विभिन्न उद्योग प्रतिष्ठानहरूबाट संकलित नमूनामा प्रयोगशालामा रहेको AAS (Atomic Absorption Spectrophotometer) उपकरणबाट Mercury को परीक्षण गर्नको लागि Mercury cell आवश्यक पर्दछ साथै जापान सरकारको सहयोगमा प्राप्त भएको Mercury monitoring toolkit बाट Mercury अध्ययनको लागि वायुको नमूना संकलन गर्नको लागि Gold Cartridge Column पर्याप्त मात्रामा नभएको हुँदा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रममा Mercury Cell र Gold Cartridge Column खरिद गर्ने कार्यक्रम समावेश गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा प्रयोगशालामा AAS उपकरणबाट Mercury को विश्लेषण गर्न प्रयोग हुने Mercury Cell र वायुमा रहेको Mercury अध्ययनको लागि वायुको नमूना संकलन गर्न प्रयोग हुने Gold Cartridge Column खरिद गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको उपलब्धी:

- प्रयोगशालाको कार्यसम्पादनमा बृद्धि हुने ।
- नेपालमा रहेका विभिन्न क्षेत्रमा वायुमा रहेको Mercury को अवस्था सम्बन्धि तथ्याङ्क संकलन हुने ।

- फोहोर पानी तथा वायुमा Mercury को मात्रा तोकिएको मापदण्ड बमोजिम भए/नभएको एकिन हुने।
- Mercury Pollution र यसले मानव प्राणीमा पार्ने असरबारे जनचेतना अभिवृद्धी हुने ।

२. Pesticide Library खरिद गर्ने:

पृष्ठभूमि:

विषादिहरू रासायनिक यौगिक हुन् तिनीहरूले जीवित चिजको भित्र हुने विभिन्न जीवन प्रक्रियामा नकारात्मक असर गर्दछन्। जसको फलस्वरूप ति जीवित चिज हरू नस्ट हुन्छन् । त्यसैले प्राचिनकाल देखि त्यस्ता रासायनिक पदार्थहरू बोट विरुवामा लाग्ने parasite, pathogen, र अन्य किरा फट्यांग्रा आदि मार्ने प्रयोजनका लागि प्रयोग भैरहेका छन्। जसले गर्दा कृषिमा क्रान्ति ल्याउन सहयोग पुगेको छ।

तर ती pesticide हरूको समुचित प्रयोग नहुदा खाद्य चक्रमा असर परेको, मित्र जीवहरू नस्ट भएको साथै माछाहरूमा र मासुमा थुप्रै र खाद्य चक्रमा अर्को तहमा जाँदै मानव लगायत वातावरणमा क्षति गर्ने देखिएकोले वातावरणमा ती pesticide हरूको monitoring गर्नु अति नै आवश्यक छ। तसर्थ ती pesticide हरू के कति मात्रामा छन् भनी विश्लेषण गर्नका लागि pesticide हरूको नमुना संकलन गर्ने, आवश्यक प्रशोधन गर्ने र GCMS बाट विश्लेषण गर्ने गरिन्छ।

GCMS सजिलै बाफ बन्न सक्ने organic compound हरू के कति छन् भनि छुट्टाउन तथा तिनी हरूको मात्रा part per million, part per billion, part per trillion मा समेत के कति छ भन्ने जान्नको लागि प्रयोग गरिने अत्याधुनिक उपकरण हो। यस मा GC भाग ले chromatographic प्रिन्सिपलमा compound को समिश्रणलाई पृथक्करण गर्दछ साथै तिनीहरूलाई MS भागमा पठाउँदछ, जहाँ ती यौगिकहरूलाई विभिन्न प्रक्रियाबाट टुक्राएर तिनीहरूको पहिचानका लागि standard mass spectral library (जुन electronic data हो) सँग तुलना गरिन्छ। यसरी pesticide यौगिकहरूको सहि पहिचानको लागि प्रयोग गरिने pesticide को standard mass spectral library नै pesticide library हो जुन कम्प्युटरमा राखिने software हो जसलाई GCMS चलाउने software को मद्दतबाट चलाउने गरिन्छ।

GCMS विश्लेषणबाट विषादीहरूको अवशेष को सहि पहिचान गर्नसकिने भएकोले विभिन्न वातावरणीय नमूनाहरूमा विषादीहरूको विश्लेषण गर्न र विषादीहरूको monitoring गर्नका लागि

वातावरणीय प्रयोगशालामा pesticide library को आवश्यकता महसु गरी आ.व. ०७८/०७९ मा Pesticide Library (software) खरिद गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

- प्रयोगशालामा आवश्यक pesticide library खरिद गरी GCMS उपकरणमा Install गरिएको थियो ।

३. BOD Incubator खरिद गर्ने:

पृष्ठभूमि:

प्रयोगशाला शाखाले वातावरणीय प्रदूषण रोकथाम नियन्त्रणको लागि औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूबाट निस्कने फोहरपानी, उजुरी/गुनासो परेका स्थानहरूबाट संकलित नमूना, प्रदूषित नदीहरू र खोलानालाको नमूना संकलन गरी प्रयोगशाला परीक्षण गराउँदै आएको छ। नेपाल सरकारले वातावरणीय प्रदूषण न्यूनिकरण गर्न विभिन्न प्रकृतिका उद्योग कलकारखानाहरूले प्रदूषण सम्बन्धि पालना गर्नुपर्ने मापदण्डमा निर्धारण गरेको छ। तसर्थ उक्त मापदण्डको कार्यान्वयन गराउनको लागि संकलित नमुनाको प्रयोगशाला परीक्षण/विश्लेषण गर्नुपर्दछ। प्रयोगशालामा प्राप्त नमूनाहरूको परीक्षण/विश्लेषण गर्न विभिन्न वैज्ञानिक उपकरणहरूको आवश्यकता पर्दछ र ति मध्ये BOD Incubator पनि आवश्यक उपकरण हो। प्रयोगशालामा प्राप्त नमूनाहरूमा BOD पारामिटर विश्लेषण गर्नुपूर्व नमूनालाई एउटा निश्चित तापक्रममा Incubate गर्नको लागि BOD Incubator आवश्यक पर्ने भएकोले आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रममा BOD Incubator खरिद गर्ने कार्यक्रम समावेश गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

- प्रयोगशाला सञ्चालन गर्नको लागि आवश्यक पर्ने BOD Incubator खरिद गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको उपलब्धी:

- प्रयोगशालामा प्राप्त नमूनाहरूको BOD पारामिटर विश्लेषण गर्नको लागि sample Incubation गर्ने कार्यमा सहयोग पुग्ने ।
- एउटै समयमा धेरै नमूनाहरूको Incubation गर्न सकिने हुँदासमय तथा उर्जाको बचत हुने ।

४. वातावरणीय प्रयोगशालामा भैपरि आउने समस्याको समाधानको लागि उपकरण, स्पेयर पार्ट्स, Gas regulator आदि खरिद, मर्मतसम्भार तथा आवश्यक प्रयोगशाला संचालन खर्च:

पृष्ठभूमि:

प्रयोगशालामा प्राप्त नमूनाको परिक्षण/विश्लेषणको क्रममा विभिन्न उपकरणहरू प्रयोगमा आउने गर्दछन्। त्यस्ता उपकरणहरू काम गर्दै जाँदा बिग्रिने तथा टुटफुट हुने सम्भावना रहन्छ। यस्ता उपकरण तथा उपकरणका स्पेयरपार्ट्सहरूको मर्मतसम्भार तुरुन्त नभएमा/गर्न नसकिएमा प्रयोगशाला संचालनमा बाधा उत्पन्न हुने सम्भावना हुन्छ। प्रयोगशालामा Sophisticated instrument AAS, GCMS जस्ता उपकरणबाट प्रयोगशाला विश्लेषण गर्दात्यसमा प्रयोग हुने gas cylinder सकिने बित्तिकै तत्काल व्यवस्था हुनुपर्दछ। तसर्थ आ.व. २०७८/७९ मा वातावरणीय प्रयोगशालामा भैपरि आउने समस्याको समाधानको लागि उपकरण, स्पेयर पार्ट्स, Gas regulator आदि खरिद, मर्मतसम्भार तथा अन्य आवश्यक प्रयोगशाला संचालन खर्च शीर्षक अन्तर्गत कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

- आ.व. २०७८/७९ मा प्रयोगशाला सञ्चालन गर्नको लागि भैपरि आउने समस्याको समाधानको लागि AAS उपकरणमा Fume Extraction system खरिद गरी जडान गेनुका साथै प्रयोगशालाका लागि आवश्यक रसायन, उपकरण, स्पेयरपार्ट्स, Gas regulator आदि खरिद गरिएको थियो।

कार्यक्रमको उपलब्धी:

यस कार्यक्रम अन्तर्गत प्रयोगशालामा रहेको AAS उपकरणमा Fume Extraction system खरिद गरी जडान तथा नमूना परीक्षणको क्रममा भैपरि आउने समस्या समाधानको लागि आवश्यक पर्ने उपकरण, स्पेयर पार्ट्स खरिद भई प्रयोगशालालाई नियमित रूपमा सञ्चालन गर्न सहयोग पुगेको।

५. वातावरणीय प्रयोगशाला संचालनको लागि आवश्यक रसायन तथा ग्लासवेयर खरिद गर्ने:

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि:

यस वातावरण विभाग अन्तर्गत रहेको वातावरणीय प्रयोगशाला शाखाले वातावरणीय प्रदूषण रोकथाम नियन्त्रणको लागि औद्योगिक प्रतिष्ठाहरूबाट निस्कने फोहरपानी, उजुरी/ गुनासो परेका स्थानहरू र विभागले आवश्यक देखेका स्थानबाट संकलित नमूना, प्रदूषित नदीहरू र खोलानालाको नमूना संकलन गरी प्रयोगशाला परिक्षण गराउँदै आएको छ। नेपाल सरकारले वातावरणीय प्रदूषण न्यूनिकरण गर्न विभिन्न प्रकृतिका उद्योग कलकारखानाहरूले वातावरणीय प्रदूषण सम्बन्धी पालना गर्नुपर्ने मापदण्ड निर्धारण गरेको हुँदा प्रदूषण नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन गर्न विभिन्न प्रकृतिका उद्योग प्रतिष्ठानहरूबाट निष्कासन हुने वातावरणीय प्रदूषकहरूको मात्रा यकिन गर्न नमूनाहरूको रासायनिक परिक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ। ती नमूनाहरूको प्रयोगशालामा रासायनिक परीक्षण/ विश्लेषणको क्रममा विभिन्न रसायन तथा ग्लासवेयर, आवश्यकता पर्ने हुँदा उक्त कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

- आ.व. २०७८/७९ मा प्रयोगशाला संचालन गर्नको लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण रसायन तथा ग्लासवेयर खरिद गरिएको थियो।

कार्यक्रमको उपलब्धि:

- प्रयोगशाला नियमित रूपमा संचालन गर्न सहयोग पुगेको।

६. वातावरण सम्बन्धी Standard Formulation and Update गर्ने:

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि:

वातावरणीय प्रदूषण न्यूनिकरण तथा रोकथाम गर्नका लागि प्रभावकारी अनुगमन तथा निरीक्षण कार्यमा वातावरणीय कानून तथा मापदण्डहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। वातावरणीय मापदण्डहरू अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा के कस्तो परिमार्जन भयो सोहि अनुसार राष्ट्रिय मापदण्डहरूलाई अद्यावधिक गर्न, मापदण्डहरूमा केही त्रुटि रहन गएमा त्यसलाई संशोधन गर्न तथा नयाँ प्रकारका उद्योगहरूलाई पनि वातावरणीय कानूनको दायरामा ल्याउनका लागि नयाँ मापदण्डहरूको आवश्यकता पहिचान तथा निर्धारणका निमित्त वातावरणीय मापदण्डहरूको समीक्षा हुन आवश्यक देखिन्छ। तसर्थ वातावरणीय मापदण्डहरूको समीक्षा गरी समय सापेक्ष अद्यावधिक गर्नका लागि यो कार्यक्रम संचालन गर्न आवश्यक छ।

यसै सन्दर्भमा प्रदूषण लाई नियन्त्रण तथा नियमन गर्नका लागि अनुगमन तथा निरीक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन वातावरणीय कानून तथा मापदण्डहरूको मुख्य भूमिका रहन्छ । वातावरणीय मापदण्डहरूलाई समय समयमा समिक्षा गरि अद्यावधिक गर्न र समय सापेक्ष नयाँ मापदण्डहरू निर्धारण गर्न आवश्यक भएकोले यस आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रममा वातावरण सम्बन्धी Standard Formulation and Update गर्ने कार्यक्रम समावेश गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूबाट सतही पानीमा निस्कासन गरिने फोहोरपानी (Effluent) सम्बन्धी मापदण्डहरूमा समयानुकूल संशोधन गर्नको लागि गठित प्राविधिक समितिले विभागले विगतमा गरेका कार्यहरूको प्रतिवेदन, सन्दर्भ सामाग्रीहरूको अध्ययन, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरू, अन्य देशका गुणस्तरहरू लगायतका श्रोतहरूको अध्ययनको आधारमा संशोधन गरि तयार पारेको १८ वटा मापदण्डहरूको संशोधित मस्यौदा स्वीकृतिको लागि मन्त्रालयमा पेश गरिएको छ ।

७. वातावरणीय प्रदूषण रोकथाम तथा नियन्त्रणको लागि वातावरणीय नमुना संकलन तथा विश्लेषण:

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि:

नेपाल सरकारले विभिन्न प्रकृतिका औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूबाट निस्कने फोहोरपानीको मापदण्ड निर्धारण गरेको छ, यद्यपि यस्ता मापदण्डहरूका बारेमा सरोकारवाला निकायहरूले अनभिज्ञता देखाउँदै फोहोरको व्यवस्थापन गरेको पाइँदैन । तसर्थ उक्त मापदण्डको कार्यान्वयन गराउनको लागि प्रदूषण नियन्त्रण तथा नियमन शाखाको समन्वयमा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूको स्थलगत अनुगमन निरीक्षण गर्ने क्रममा संकलित नमूनाहरू, उजुरी गुनासो परेका स्थानहरू, विभागले आवश्यक देखेका स्थानहरू, ईट्टा उद्योग तथा अरु उद्योगहरू बाट निस्कने धुँवाको नमूना संकलन गरी परिक्षण गर्दा त्यसले गर्ने नकारात्मक प्रभावको समयमै निक्यौल गर्न, प्रदूषणका कारकहरूको एकिन गरी प्रदूषण न्यूनीकरण तथा नियन्त्रण गर्न र अवाञ्छित क्रियाकलाप भएको रहेछ भने सम्बन्धित निकायबाट रोक्न आवश्यक प्रतिवेदन तयार हुने गर्दछ ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

- औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूबाट जम्मा २८ वटा फोहोर पानीको नमूनाहरू, पेन्ट उद्योग बाट ३१ वटा रनदीहरूबाट ५३ वटा पानीको नमूना संकलन गरी प्रयोगशाला परीक्षण गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको उपलब्धी:

- उद्योग कलकारखानाले वातावरणीय प्रदूषण सम्बन्धि मापदण्ड पालना गरे नगरेको एकिन हुने ।
- प्रयोगशाला परिक्षण पश्चात औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूबाट निस्कने फोहोर पानीको प्रदूषणको स्थिति थाहा हुने ।
- प्रदूषणको स्थितिको आधारमा औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूलाई प्रदूषण न्युनिकरणका लागि आवश्यक कदम चाल्न सहयोग गर्न सकिने ।
- नेपाल भित्र रहेका विभिन्न नदी तथा तालतलैयाहरूको प्रदूषणको अवस्थाबारे अध्ययन हुने ।

नमुना संकलन गर्दा लिइएको तस्बिरहरू:

राप्ति नदी (दाङ) बाट नमूना संकलन गर्दै र फिल्डमा भौतिक पारामिटहरूको परीक्षण गरिदै

प्रयोगशालामा AAS (Atomic Absorption Spectrophotometer) बाट Heavy Metals को विश्लेषण गरिदै ।

८. अत्याधुनिक उपकरणहरू GCMS, AAS, Spectrophotometer आदिको Annual Maintenance Contract गर्ने:

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि:

यस विभाग अन्तर्गतको वातावरणीय प्रयोगशाला शाखामा विभिन्न नमुनाहरूको परिक्षण गर्ने कामको लागि विभिन्न किसिमका अत्याधुनिक बैज्ञानिक उपकरणहरूको प्रयोग हुँदै आएको छ। जसमध्ये केहि बैज्ञानिक उपकरणहरू धेरै नै सम्बेदनशील छन् । यिनिहरूको निरन्तर प्रयोगको लागि बिग्रिनु अगाडी पुर्व मर्मत (Preventive Maintenance) र काम गर्दा गर्दै बिग्रियो भने मर्मत (Breakdown Maintenance) गर्नुपर्छ । उक्त कार्यको लागि सो संग संबन्धित व्यक्ति वा संस्था संग बार्षिक मर्मत संझौता (Annual Maintenance Contract) गरी निरन्तर रुपमा सेवा लिन सकेमा उपकरणहरू निरन्तर रुपमा संचालनमा आई प्रयोगशालाको कार्यमा थप सहयोग पुग्ने र उपकरणहरू पनि लामो समयसम्म प्रयोगमा ल्याउन सकिने हुनाले आ.व ०७८/७९ मा अत्याधुनिक उपकरणहरू GCMS, AAS, Spectrophotometer आदिको Annual Maintenance Contract गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

प्रयोगशालामा रहेका अत्याधुनिक उपकरणहरू GCMS, AAS, Spectrophotometer आदिको सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावली अनुसार सो सेवा प्रदान गर्ने संस्थाहरूसँग बार्षिक मर्मत संझौता (Annual Maintenance Contract) गरी सम्पन्न गरिएको थियो।

कार्यक्रमको उपलब्धी:

- प्रयोगशालामा रहेका GCMS, AAS, Spectrophotometer जस्ता Sophisticated उपकरणहरूको Regular तथा Periodic मर्मतसंभार (Maintenance and Validation) हुनुको साथै data को विश्वसनियता बढाउने ।
- प्रयोगशालामा रहेका GCMS, AAS, Spectrophotometer जस्ता Sophisticated उपकरणहरूमा भैपरी आउन सक्ने समस्यालाई समयमै समाधान गरि प्रयोगशालाको सेवा प्रवाह व्यवस्थित हुने।

९. वायुमा रहेको Mercury को Dry and wet deposition विधिबाट अध्ययन :

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि:

Mercury एउटा रासायनिक तत्व हो जुन मानव प्रणालीको लागि अत्याधिक हानिकारक छ। यसलाई सामान्यतया quick silver को रुपमा चिनिन्छ। Mercury पृथ्वीको सतहमा

प्राकृतिक रूपमा हुने तत्व हो जुन वातावरण भरि व्यापक रूपमा पाइन्छ। मानव गतिविधिहरू जस्तै Gold mining, Fossil fuel production, cement production, Non ferrous metal production, Waste from products, Incineration of municipality and medical waste आदिले व्यापक Mercury प्रदूषण गरेको हुन्छ। Mercury thermometer, dental amalgam, fluorescent bulbs, electrical switches, mining आदिमा प्रयोग हुन्छ। Mercury room temperature मा सजिलै vapourizes हुने हुनाले यसले वायु प्रदूषण गर्दछ। Hg vapour सजिलै मानव शरीरले absorbed गर्ने हुँदा यसले स्नायू, पाचन र प्रतिरक्षा प्रणाली, साथै फोक्सो र मिर्गौलालाई असर गर्न सक्दछ। विभिन्न मानव निर्मित स्रोतबाट वातावरणमा उत्सर्जन भएको mercury water वा landscape मा deposited भैसकेपछि Bacteria in lake, stream, and ocean sedimentsले elemental mercury लाई Methylmercury मा रूपान्तरण गर्दछ जुन mercury को एउटा विशाक्त रूप हो। दुबै प्राकृतिक र एन्थ्रोपोजेनिक उत्सर्जनले विश्वमा Mercury प्रदूषण बढाइरहेको छ। नेपाल Asia Pacific Mercury Monitoring Network (APMMN) को सदस्य राष्ट्र भइसकेकोले Ministry of Environment Japan बाट Dry air मा Mercury monitoring toolkit को माध्यमबाट mercury sample collection गर्ने उपकरण सहायता स्वरूप यस विभागलाई उपलब्ध भएको हुनाले साथै Taiwan, EPA (Taiwan Environment protection agency) बाट Rain water मा mercury को मात्रा विश्लेषण गर्नको लागि rain water collection गर्ने automatic mercury sampler उपलब्ध भएको हुनाले आ.व. २०७८/७९ मा वायुमा रहेको Mercury को Dry and Wet Deposition बिधिबाट अध्ययन गर्ने कार्यक्रम समावेश गरिएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

आ.व. ०७८/७९ मा प्रयोगशाला शाखाबाट वायुमा रहेको Mercury को Dry Deposition बिधिबाट अध्ययनको कार्यक्रम संचालन गर्न ८ ठाँउहरू प्रस्ताव गरिएको थियो र ती मध्ये ६ ठाँउबाट संकलन गरिएको वायुको नमूना Mercury परीक्षणको लागि जापान पठाई परीक्षण रिपोर्ट प्राप्त भईसकेको छ र बाँकी Gold plating wokshop , Patan , Lalitpur बाट संकलन गरिएको एउटा नमूनामा मर्करी धेरै मात्रामा भएकोले परीक्षण हुन सकेन । प्राप्त परीक्षण रिपोर्ट अनुसार वायुमा Mercury को मात्रा WHO Standard भित्र रहेको पाइयो । साथै Wet Deposition विधि बाट Mercury अध्ययन गर्नको लागि वातावरण विभागको छुटमा रहेको

Mercury deposition sampler बाट Rain water collection गरी १३ वटा पानीको नमुनामा मर्करी परीक्षणको लागि Taiwan Lab पठाई परीक्षण रिपोर्ट प्राप्त भईसकेको छ ।

कार्यक्रमको उपलब्धी:

- नेपालमा Dry air र Rain water मा mercury को मात्रा एकिन हुने हुनाले यसको प्रदूषणको अवस्था बारे जानकारी हुने
- नेपालमा रहेका विभिन्न क्षेत्रमा वायुमा रहेको Mercury को अवस्था सम्बन्धि तथ्याङ्क संकलन हुने ।

नमुना संकलन गर्दा लिइएको तस्बिरहरु:

हेटौडा सिमेन्ट उद्योग मा वायुको नमूना संकलन

करौती डाँडा डम्पिङ साइट, दाडका लागि उपकरणजडान गर्दै

Gold amalgamation trap method बाट वायुको नमूना संकलन गर्दै

१०. Non ODS रेफ्रिजेरेन्ट ग्याँसहरूको सिफारिस:

आ.व. २०७८/७९ मा विभिन्न देशहरू बाट आयात गरी नेपालको विभिन्न भन्सार विन्दु हुँदै लिईएका Non ODS रेफ्रिजेरेन्ट ग्याँसहरूको सम्बन्धित भन्सार कार्यालय वा विभागबाट परीक्षण गरिएको प्रतिवेदनको आधारमा Non ODS रेफ्रिजेरेन्ट ग्याँसहरूको आयातको लागि वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा सिफारिस गरीएको छ।

२.४.४ वातावरणीय अध्ययन तथा तथ्याङ्क शाखा

शाखा परिचय

नेपाल सरकार वन तथा वातावरण मन्त्रालय अन्तर्गतको वातावरण विभागमा रहेका शाखाहरू मध्येको एक वातावरणीय अध्ययन तथा तथ्याङ्क शाखा हो । यस शाखाको कार्यविवरण यस प्रकार रहेको छ।

- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरू पहिचान गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने।
- जलवायु परिवर्तन भू-क्षयीकरण, मरुभूमिकरण तथा जैविक विविधताको हासका कारण वातावरणमा पर्ने नकारात्मक असरप्रभावहरू पहिचान गरी अनुकूलन तथा न्यूनीकरण गर्ने कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्ने गराउने तथा यस सम्बन्धमा अन्य सरोकारवालाहरू समेतको समन्वयमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- हरितगृह ग्याँसको उत्सर्जन न्यून गर्ने एवं अनुकूलन सम्बन्धी आवश्यक प्रविधिको विकास तथा हस्तान्तरण एवं प्राविधिक तथा आर्थिक सहूलियत प्रदान गर्ने सम्बन्धी कार्यहरू गर्ने।
- जलवायु परिवर्तनबाट हुन सक्ने प्रभावको न्यूनीकरण एवं अनुकूलन सम्बन्धी कार्यहरूको पालना एवं प्रभावकारीता सम्बन्धी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी आवश्यकतानुसार वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी प्रकाशन गर्ने।
- स्वच्छ विकास संयन्त्र सम्बन्धी प्रस्तावहरूको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गर्ने।
- स्वच्छ विकास सम्बन्धी प्रस्तावहरूको कार्यान्वयनबाट गरिवी निवारण लगायत दिगो विकासको लक्ष्य हाँसिल गर्न सहयोग पुगे नपुगेको बारेमा स्थिति प्रतिवेदन तयार गरी प्रकाशन गर्ने।
- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी महासन्धि एवं यस अन्तर्गतका प्रोटोकलमा उल्लिखित प्रावधानहरू एवं पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनबाट पारित निर्णयहरूका कार्यान्वयनको लागि तोकिएका अन्य कार्यहरू गर्ने।

- प्रकोप न्यूनीकरण सम्बन्धी नीति तथा रणनीति तयार गर्ने ।
- राष्ट्रिय अनुकुलन कार्ययोजना (नापा) मा उल्लेख भएका अनुकुलन तथा न्यूनीकरणका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- प्राकृतिक तथा मानव सृजित प्रकोपहरूबाट हुने जोखिमबाट बच्न गर्न सकिने उपायहरूबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।

यसै कार्यविवरणको आधारमा रही वार्षिक स्विकृत कार्यक्रमको आधारमा शाखालाई विभागबाट तोकिएका कार्यक्रमहरू वातावरणीय अध्ययन तथा तथ्याक शाखाले सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

आ.व. २०७८/७९ मा वातावरणीय अध्ययन तथा तथ्याङ्क शाखाबाट सम्पन्न भएका कार्यक्रमहरू

१. जैविक विविधता संरक्षण तथा प्रभावित समुदायको जिविकोपार्जन उत्थानमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनले गरेको योगदान बारेको अध्ययन

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि:

कुनै पनि आयोजना निर्माण गर्दा वातावरणमा तथा मानव जीवनमा त्यसले सकारात्मक तथा नकारात्मक दुवै खालका असरहरू निम्त्याउने हुन्छ। वातावरणमा उल्लेखनीय असर पर्ने खालका आयोजनाहरूको वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ बमोजिम वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने हुन्छ। वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनले उक्त आयोजनाले वातावरणको विभिन्न पक्षहरूजस्तै भौतिक, रासायनिक, जैविक तथा सामाजिक, आर्थिकमा पर्न सक्ने असरहरू औल्याएर चाल्नुपर्ने न्यूनीकरणका उपायहरू पनि समेटेको हुन्छ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

यस कार्यक्रमको कार्यान्वयनका लागि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा दुई स्थानहरूमा कार्यक्रम संचालन गरिएको थियो ।

- कुलेखानी तेस्रो जलविद्युत आयोजना, मकवानपुर
- अपर मर्सयाङ्दी ए जलविद्युत आयोजना, लमजुङ

कार्यक्रमको उपलब्धि:

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा औल्याए बमोजिम जैविक विविधता संरक्षण तथा प्रभावित समुदायको जिविकोपार्जन उत्थानमा न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन भए नभएको बारेमा पनि निरीक्षण गरी तथा स्थानीयहरूसँग छलफल गरीप्राप्त भएका जानकारीहरू अध्ययन प्रतिवेदनमा

समावेश गरियो। यस कार्यक्रमको संचालनबाट दुवै आयोजनाहरूबाट स्थानीय जनताहरूलाई परेको सकारात्मक तथा नकारात्मक असरहरूको बारेमा जानकारी भयो।

स्थलगत तस्वीरहरू

EIA को योगदान बारेमा स्थानीय समुदाय संगको अन्तर्क्रिया

२. वातावरण जर्नल प्रकाशन

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि:

वातावरण विभागको स्थापनाकालको तेस्रो वर्ष देखि नै विभागले वातावरण जर्नल प्रकाशन गर्दै आएको छ। वातावरण, जलवायु परिवर्तन, दिगो विकास आदि वातावरण विषयका विभिन्न अवयवहरूसँग सम्बन्धित विषयका खोज तथा अनुसन्धानमूलक लेख, रचनाहरू समावेश गरी वातावरण जर्नल २०२२ प्रकाशन गर्ने यस विभागको वार्षिक कार्यक्रम रहेको थियो। हालसम्म विभागले सात वटा वातावरण जर्नलहरू प्रकाशन गरिसकेकोमा यो आठौं अर्थात् भल्युम आठ हो। यसमा समावेश भएको वातावरण सम्बन्धि ज्ञानले वातावरणीय सुशासन कायम गर्न मद्दत गर्ने तथा सामाजिक विकास गर्ने मान्यता लिइएको छ। साथै वातावरण क्षेत्रमा काम गर्ने अनुसन्धानकर्ता, शैक्षिक संस्था तथा व्यक्तित्वहरूसँग दरिलो सम्बन्ध कायम गरी आपसी समन्वय तथा सहाकार्यलाई बढावा दिन पनि मद्दत गर्दछ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

जर्नलको लागि आवश्यक लेखरचनाहरूको संकलन, विश्लेषण, छनौट, पुनरावलोकन, सम्पादन र प्रकाशन गर्नका लागि एक सम्पादक मण्डल गठन भएको र इच्छुक व्यक्तिहरूबाट लेख रचनाहरू माग गरी प्राप्त भएको जम्मा १० वटा लेख रचनाहरू सम्बन्धित विषय विज्ञहरूलाई पुनरावलोकन गर्न उपलब्ध गराइएको थियो। आवश्यक पुनरावलोकन पश्चात सम्बन्धित

लेखकहरूलाई परिमार्जन गर्न लगाइयो । तत् पश्चात सम्पादक मण्डलको सदस्यहरूबाट आवश्यक सम्पादन भइ, पुनः लेख, रचनाहरू आवश्यक परिमार्जन गर्न सम्बन्धित लेखकहरूलाई जानकारी गराइयो । यसरी १० वटा लेख, रचनाहरू समावेश गरी वातावरण जर्नल भोल्युम ८, प्रकाशन गरी विभागको वेबसाइटमा इलेक्ट्रोनिक भर्सन पनि राखिएको छ ।

कार्यक्रमको उपलब्धि:

- वातावरण जर्नल प्रकाशनबाट वातावरणीय प्रदूषण, जैविक विविधता, वातावरणीय कानून, जलवायु परिवर्तन लगायत विभिन्न विषयहरूमा जिज्ञासा राखेहरूलाई यस सम्बन्धि नवीनतम ज्ञान र सूचना प्राप्त भइ वातावरण प्रवर्द्धन र संरक्षणको क्षेत्रमा योगदान पुग्ने देखिन्छ ।
- साथै वातावरण जर्नल प्रकाशनबाट यसमा समावेश भएको ज्ञानले वातावरणीय सुशासन कायम गर्न मद्दत गर्ने तथा समाजिक विकास गर्ने साथै नीति निर्माणमा पनि यसले सहयोग गर्ने मान्यता लिइएको छ ।

२.४.५ वातावरणीय अनुगमन तथा परिक्षण शाखा

शाखाको परिचय:

यो शाखा वातावरण विभागका ५ शाखामध्येको एक शाखा हो । वातावरणीय परिक्षण तथा अनुगमन शाखा विशेष गरी वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन (EIA) गरिएका विकास निर्माण आयोजनाको अनुगमन, मूल्यांकन तथा जनगुनासाहरूको व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित छ ।

एक जना वैज्ञानिक अधिकृत (रा.प. द्वितीय) सहित ६ जना वातावरण निरीक्षक (रा.प. तृतीय), १ जना जियोलोजिस्ट र दुई जना इन्जिनियर (रा.प. तृतीय) गरी यस शाखाको कुल जनशक्ति १० जना रहेको छ । यस शाखाको कार्य विवरण यसप्रकार रहेको छ ।

- वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा यस सम्बन्धी प्रतिवेदनको प्राविधिक पक्षमा अध्ययन एवं राय सुझाव दिने ।
- स्वीकृत वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरूको कार्यान्वयन स्थिति सम्बन्धी अनुगमन गर्ने, सम्बन्धित निकायलाई अनुगमन गर्न प्रोत्साहित गर्ने र त्यस्ता प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।
- वातावरणीय परीक्षण गर्ने गराउने तथा त्यस्ता प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।
- वातावरणीय परीक्षण एवं अनुगमन कार्यलाई सरलीकृत गर्दै लैजान आवश्यक निर्देशिका दिग्दर्शन एवं ढाँचा तयार एवं अध्यावधिक गरी प्रकाशन गर्ने ।

- वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धमा प्रचारप्रसार, जनचेतना अभिवृद्धि एवं जनशक्ति विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने ।
- वातावरणीय अनुगमन, निरीक्षण तथा परीक्षणबाट प्राप्त विवरण समावेश गरी वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
- वातावरणीय सूचना प्रवाहका लागि आम सञ्चार माध्यमहरूको उपयोग गरी प्रचार प्रसार गर्न आवश्यक कार्यहरू गर्ने ।
- वातावरण संरक्षणका लागि व्यापक जनसहभागिता जुटाउने तथा Green Consumerism लाई प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक कार्य गर्ने ।
- स्वच्छ विकास संयन्त्र सम्बन्धी प्रस्तावहरूको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गर्ने ।
- शहरी हरियाली प्रवर्द्धनका लागि कार्यविधि, निर्देशिका तथा योजना तर्जुमा गर्ने ।
- शहरी हरियाली प्रवर्द्धन कार्यक्रमलाई विस्तार गर्ने ।
- विभागीय प्रमुखले तोकेको अन्य आवश्यक कार्यहरू गर्ने ।

वातावरणीय अनुगमन तथा परीक्षण शाखाबाट सम्पादन भएका कार्यहरू

१. वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) भएका आयोजनाहरूको वातावरणीय परीक्षण गर्ने

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि:

वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन स्वीकृत गराई आयोजना संचालन भएको दुई वर्षपछि वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधान रहेको छ । विशेषगरी वातावरणीय प्रभाव मुल्याङ्कन प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको वातावरण व्यवस्थापन योजना (Environment Management Plan) अनुसार वातावरणीय मामिलाहरूको व्यवस्थापन भैराखेका छन् वा छैनन् भन्ने बारेमा जानकारी लिनको लागि वातावरणीय परीक्षण कार्य सम्पन्न गरिन्छ । वातावरण विभागले प्रत्येक वर्ष नियमित रूपमा विभिन्न प्रकारका आयोजनाहरूको वातावरणीय परीक्षण गर्ने कार्य गर्दछ ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

वातावरण विभागले आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा ६ वटा आयोजनाहरूको वातावरणीय परीक्षण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २ वटाको सम्पन्न गरेको थियो ।

वातावरणीय परीक्षण गरिएका आयोजनाहरूको विवरण

क्र.स.	आयोजनाको नाम	जिल्ला	आयोजनाको प्रकार
१	कुलेखानी तेस्रो जलविद्युत आयोजना, मकवानपुर	मकवानपुर	जलविद्युत
२	अपर मर्सयाङ्दी ए जलविद्युत आयोजना।	लमजुङ	जलविद्युत

कार्यक्रमबाट हासिल उपलब्धि:

- आयोजनाहरू सञ्चालनमा आए पश्चात् पनि न्यूनीकरणका उपायहरूको कार्यान्वयन अवस्थाबारे जानकारी हासिल गरी पालना नभएका उपायहरूलाई पालना गराउनमा यस प्रकारको वातावरणीय परीक्षणले सहयोग गरेको ।
- विकास निर्माणसँग सम्बन्धित आयोजनाहरूलाई वातावरण मैत्री बनाउन पहल गरिएको ।

EIA गरेका आयोजनाहरूको वातावरणीय परीक्षण गर्ने क्रममा

२. वातावरणीय अध्ययन भएका आयोजनाहरूको वातावरणीय अनुगमन

कार्यक्रमको पृष्ठभूमी:

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण स्वीकृत भएका आयोजनाहरूले स्वीकृत प्रतिवेदनमा भए बमोजिमका न्यूनीकरणका उपायहरू पालना गरे/नगरेको सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्नको लागि वातावरणीय अनुगमन (Environmental Monitoring) गरिन्छ। वातावरणीय अनुगमन तथा परीक्षण शाखाले विभिन्न वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण स्वीकृत भएका आयोजनाहरूको (निर्माण तथा सञ्चालनका क्रममा) अनुगमन गरी सुझाव तथा चेतावनी पत्र सम्बन्धित विभाग/मन्त्रालय/ कार्यालय तथा आयोजनालाई पठाउने गरिन्छ। सो का लागि यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

वातावरण विभागले आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा ४० वटा EIA तथा IEE गरेका आयोजनाहरूको वातावरणीय अनुगमन गर्ने लक्ष्य रहेकोमा जम्मा १६ वटा आयोजनाको अनुगमन (मुख्य तथा परिपालना अनुगमन) सम्पन्न गरेको थियो।

कार्यक्रमबाट हासिल उपलब्धि

- आयोजनाको EIA/IEE प्रतिवेदनको EMP मा उल्लेख भए अनुसारका न्यूनीकरणका उपायहरू पालना भए/नभएको निरीक्षण गरिएको साथै पूर्णरूपले पालना नभएको खण्डमा कार्यान्वयनको लागि सुझाव पेश गरिएको ।
- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७ को अनुसूची १ र २ अनुरूप EIA/IEE गर्नुपर्ने आयोजनाहरूले सो अनुरूप पालना गरे/ नगरेको जाँच गरिएको जसले आयोजनाहरूलाई EIA/IEE मा उल्लेख भएका प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्न प्रोत्साहित गर्ने।

वातावरणीय प्रभाव अध्ययन गरेका आयोजनाको अनुगमन

३. एउटै नदीमा अवस्थित वातावरणीय प्रभाव अध्ययन स्वीकृत भएका आयोजनाहरूको संचालनबाट यस नदीको पारिस्थितिकिय प्रणालीमा पर्न सक्ने एकीकृत वातावरणीय असरको अध्ययन (**Cumulative Environmental Impact**)

कार्यक्रमको पृष्ठभुमी:

कुनै पनि परियोजना तथा विकास आयोजनामा विद्यमान, योजनाबद्ध तथा सम्भावित आयोजनाहरू थपिएर हुने क्रमिक, बृद्धिशील र संयुक्त असरहरूलाई एकीकृत वातावरणीय असर (Cumulative Environmental Impacts) भनिन्छ। यसरी एकभन्दा बढी आयोजनाहरूले संयुक्त रूपमा पार्न सक्ने सम्भावित वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावहरूको आकलन गर्ने प्रक्रियालाई एकीकृत वातावरणीय असरको मूल्यांकन (Cumulative Impact Assessment) भनिन्छ। एकीकृत वातावरणीय असरको विषय Valued Ecosystem Components सँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ। Valued Ecosystem Components भौतिक, जैविक, सामाजिक तथा आर्थिक वातावरणको आधारभूत तत्व हुन् जुन एकीकृत वातावरणीय असरको हिसावले अत्यन्त संवेदनशील हुन्छन्। बहु आयोजनाको सञ्चालनबाट त्यस क्षेत्रको Valued Ecosystem Components को उपयोगिता पनि प्रभावित हुने देखिन्छ। तसर्थ एकीकृत वातावरणीय असरको अध्ययन सम्भावित प्रभावहरूको विश्लेषणको लागि मात्र नभएर उक्त प्रभावहरूलाई हटाउन, कम गर्न वा न्यूनिकरण गर्न अवलम्बन गर्न सकिने प्रयासहरूको हिसावले पनि आवश्यक देखिन्छ। वातावरणीय प्रभाव अध्ययन कुनै पनि आयोजना निर्माण गर्नु पूर्व त्यस आयोजनाको निर्माण तथा सञ्चालनबाट वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभाव तथा उक्त प्रभावलाई न्यूनिकरण गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूको अध्ययन हो। वातावरणीय प्रभाव अध्ययन आयोजनागत हिसावले गरिने भएकोले एकीकृत प्रभाव

यस प्रकारको अध्ययनमा समेटिने सम्भावना कम रहन्छ। यस अर्थमा पनि एकीकृत वातावरणीय असरको अध्ययन आवश्यक देखिन्छ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

यस अध्ययन कार्यको लागि सिसिया नदीलाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा लिइएको थियो।

उपलब्धि एवं प्रभाव

यस अध्ययन कार्यक्रमबाट सिसिया नदीको विभिन्न स्थानहरू साथै सिसिया नदी नजिक रहेका, यस नदीको उदगम स्थलबाट र उद्योगहरूबाट फोहोर पानीको नमुना संकलन गरी विभिन्न प्यारामिटरहरू जस्तै pH, Temperature, Total Suspended Solid, COD, Oil and grease, Iron, Cadmium, Nickel, Copper, Mercury, Lead आदि को प्रयोगशाला परिक्षण गरी उक्त value हरू नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको विभिन्न मापदण्डभित्र रहेको वा नरहेको भन्ने कुरा अध्ययन प्रतिवेदनमा समावेश गरियो। साथै यस कार्यक्रमबाट सिसिया नदीको पारिस्थिकिय प्रणालीमा पारेको समग्र असर बारेको अध्ययन पनि गरियो।

नमुना संकलन गरिएको स्थान

- पर्वानी पुलको नजिकबाट
- कियासोत
- नेपाल भारतको सिमानामा रहेको बोर्डरबाट
- डाबर नेपालको फोहोर पानी प्रशोधन केन्द्रबाट पठाइएको प्रशोधन गरी सिसियामा मिसिएको स्थान
- डाबर नेपालको भित्र रहेको सिसिया
- बहुकी नदीबाट
- रोलिङ स्पिनिङ मिल्सको पुल नजिकबाट
- दुधौरा खोला
- औराहा खोला
- हुलास स्टिलबाट प्रशोधन बिना निस्केको पानी
- हुलास स्टिलबाट प्रशोधन बिना निस्केको स्थल
- हुलास स्टिलबाट प्रशोधन भइ निस्केको स्थल
- नेशनल हेल्थ केयर प्रा लिको फोहोर पानी

स्थलगत तस्वीरहरू:

एकिकृत वातावरणीय असरको अध्ययनको लागि नमुना संकलन

३. हुम्ला जिल्लाको सिमिकोटको शिवमन्दिर परिसरमा Ecotourism मा सहयोग पुग्ने गरी Eco park निर्माण

कार्यक्रमको परिचय/पृष्ठभूमि:

पर्यटकीय हिसाबले कैलाश मानसरोवर यात्रामा जाने पर्यटकहरूको मुख्य रुटमा हुम्ला जिल्ला पर्ने र सो स्थानमा पर्यटकहरूलाई सुस्ताउने स्थान समेत नरहेको अवस्थामा सो को समाधानका लागि हुम्ला जिल्लाको सिमिकोट शिवमन्दिर परिसरमा Ecotourism मा सहयोग पुग्ने गरी Eco park निर्माण प्रस्ताव गरिएको हो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

यो कार्यक्रम अन्तर्गत हुम्ला जिल्लाको सदरमुकाम सिमिकोट स्थित शिवमन्दिर परिसरमा शिवको पुर्णकदको र वसाहाको धातुको मुर्ति सहित पार्क निर्माण गरिएको छ ।

४. विद्यालय केन्द्रित वातावरण संरक्षण कार्यक्रम

कार्यक्रमको पृष्ठभूमि

विद्यालयस्तरमा वातावरणीय सचेतना अभिवृद्धि गर्दै वातावरण संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ यस कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । यस कार्यक्रम अन्तर्गत विभागबाट विद्यालय स्तरमा सम्पन्न गर्न सकिने वातावरण संरक्षणका कार्यहरू सहितको प्रस्तावना माग भएको थियो ।

कार्यक्रमको प्रगति विवरण:

स्वीकृत “विद्यालय केन्द्रित वातावरण संरक्षण कार्यक्रम कार्यविधि २०७६” मा भएका विद्यालय छनोटका आधारहरूमा रही मुल्यांकन गर्दा गत आ. बा. २०७५/७६ मा छनोट भैसकेका विद्यालय र संस्थागत विद्यालयहरूलाई कम प्राथमिकता तथा माध्यमिक तह पढाई हुने धेरै विधार्थीहरू भएका पुराना विद्यालयहरूलाई बढी प्राथमिकता दिई प्राप्त प्रस्तावहरू मूल्यांकन गरेर कुल २५ विद्यालय नबढ्ने गरी समानुपातिक रूपमा विद्यालयहरू छनोट गरियो । छनोट भएका २५ विद्यालयहरूसँग विभागले वातावरण संरक्षणको कार्यक्रम गर्नका लागि सम्झौता गरेकोमा १९ वटा विद्यालयहरूले मात्र यस आ.व. को अन्त्य सम्ममा आफ्नो सम्पूर्ण कार्यक्रम सम्पन्न गरी प्रतिवेदन विभागमा उपलब्ध गराएका थिए ।

उपलब्धि एवं प्रभाव

➤ विद्यालय स्तरमा वातावरणीय सचेतनाका साथसाथै वातावरण संरक्षण हुने ।

भाग-३ समस्या, चुनौति र समाधान

३.१. कार्य सम्पादनमा आइपरेका समस्या, कठिनाइ एवं चुनौतीहरू

- वार्षिक कार्यक्रम संसोधनमा ढिलाई तथा कोभिड १९ का कारणले अनुगमन तथा फिल्डका कामकाजमा कठिनाई भएको।
- स्थानीय स्तरमा विभाग मातहतका संगठन नभएको हुँदा अन्य निकायसँग समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गर्न कठिन भएको।
- शाखाहरूमा रिक्त रहेका दरबन्दी पूर्ति हुन नसकेको हुँदा कामकाज गर्न कठिनाई भएको।
- वातावरण निरीक्षक पदको वृत्ति विकासको मार्ग (Career path) नभएकोले कार्य गर्ने उत्प्रेरणा तथा मनोबलमा हास आउन सक्ने अवस्थाको सृजना हुने।
- वातावरणीय अनुगमन तथा परीक्षणको लागि स्पष्ट निर्देशिका नभएको।
- वातावरण सम्बन्धी मुल कानूनमा भएको अस्पष्टता तथा विभागलाई स्पष्ट कार्यदिशा र अधिकार नरहेकोले कार्य सम्पादनमा प्रभावकारिता हुन नसकेको।
- प्रचलित आर्थिक ऐन तथा नियमावलीको कारण स्वतन्त्र विज्ञहरूको सहयोग लिनु पर्ने कार्यहरू सम्पादन गर्न कठिनाई हुने गरेको।

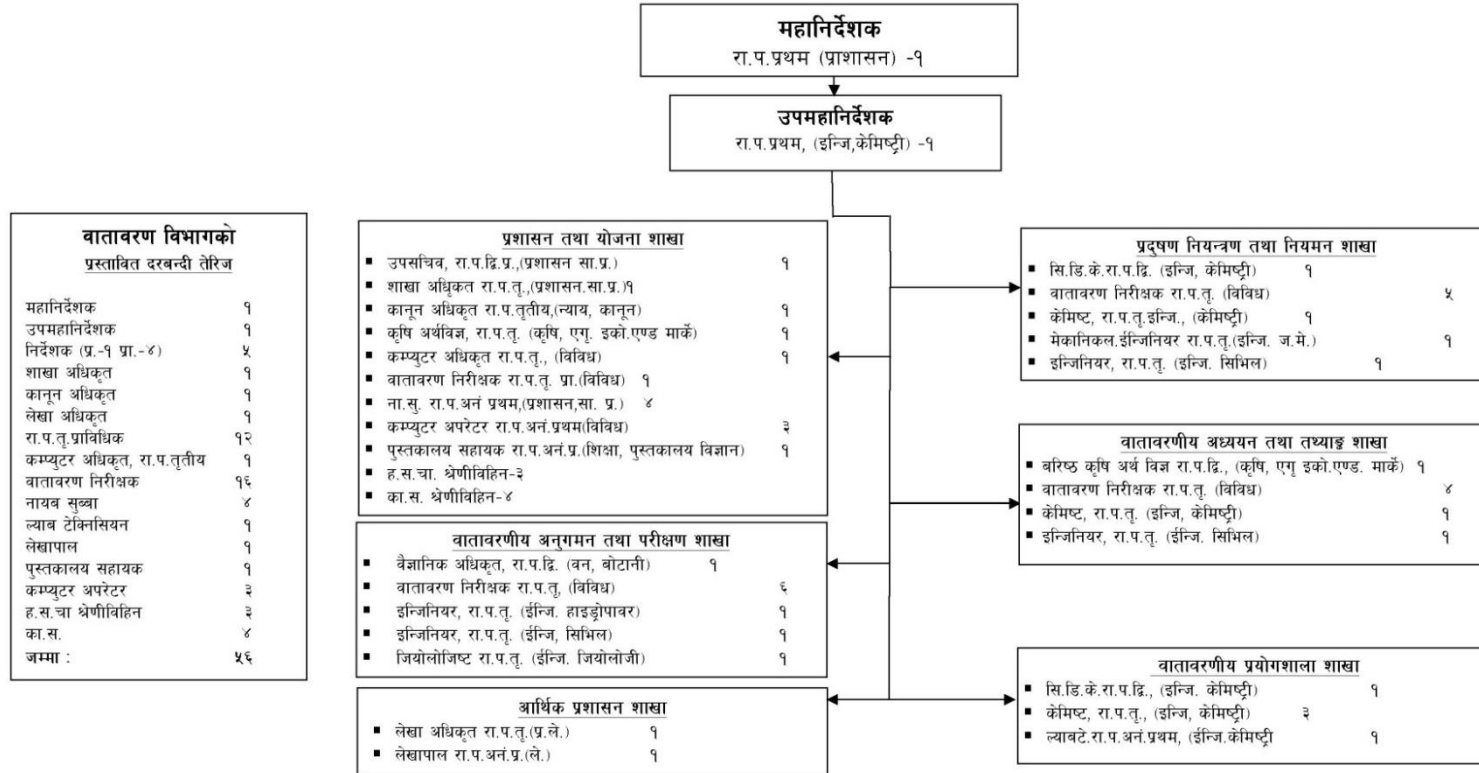
३.२. समस्या समाधानका लागि गरिएका पहलहरू

- शाखामा रिक्त रहेका स्थानहरूमा शाखागत कार्यजिम्मेवारी बमोजिम अन्य शाखाका कर्मचारीहरूलाई दोहोरो जिम्मेवारी दिई कार्यक्रम गर्न पहल गरिएको।
- कतिपय बोलपत्रहरू प्रथम पटकमा नपरेकोले दोस्रोपटक आव्हान गरी कार्यक्रम गर्न पहल गरिएको।
- वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन शाखाका प्रमुख लाई वातावरणीय अध्ययन तथा तथ्याङ्क शाखाको जिम्मेवारी थप गरिएको।
- वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापनको लागि मन्त्रालयलाई राय सुझाव दिने गरिएको।
- क्षमता अभिवृद्धिको लागि मन्त्रालय तथा विभागमा समय-समयमा पहल तथा आग्रह गरिएको।
- रिक्त पदहरूको व्यवस्थापनका लागि नियमानुसार लोकसेवा आयोगमा माग आकृती फारम भरी पदपुर्तिका लागि पहल गरिएको।
- वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा समेत कर्मचारी पदपुर्तिका लागि पहल गरिएको।
- वातावरण निरीक्षक पदको वृत्ति विकासका लागि मन्त्रालय मार्फत पहल गरिएको।

अनुसुचीहरूः

अनुसुची १: विभागको सांगठनिक संरचना

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
वातावरण विभाग
सांगठनिक ढाँचा

अनुसूची २

विभागमा हालसम्म कार्यरत महानिर्देशकहरूको नामावली

क्र.सं.	नाम	पद	कार्यरत अवधि	
			देखि	सम्म
१	श्री रमेश स्थापित	नि.महानिर्देशक	२०६९/१०/२६	२०७०/०१/०३
२	डा. युवकध्वज जि.सी.	महानिर्देशक	२०७०/०१/०४	२०७१/०१/१४
३	डा. सुरोज पोखरेल	महानिर्देशक	२०७१/०२/१६	२०७२/०४/२६
४	श्री जगदीश भक्त श्रेष्ठ	महानिर्देशक	२०७२/०४/२७	२०७२/११/२७
५	श्री गणेश कुमार श्रेष्ठ	महानिर्देशक	२०७३/०१/१५	२०७३/०७/०९
६	श्रीदुर्गाप्रसाद दवाडी	महानिर्देशक	२०७३/०९/०६	२०७५/०४/३०
७	श्री झलकराम अधिकारी	महानिर्देशक	२०७५/०४/२८	२०७५/११/३०
८	श्री नारायण प्रसाद सापकोटा	महानिर्देशक	२०७५/१२/१८	२०७६/०४/१२
९	श्री आभा श्रेष्ठ कर्ण	महानिर्देशक	२०७६/०४/१७	२०७७/०५/१४
१०	श्री मुकुन्द प्रसाद निरौला	महानिर्देशक	२०७७/०६/०४	२०७८/०८/१२
११	गोपाल प्रसाद अर्याल	महानिर्देशक	२०७८/०९/२१	२०७९/०३/१९
१२	नवराज घिमिरे	महानिर्देशक	२०७९/०३/२०	२०७९/१०/२२
१३	शिवलाल तिवारी	महानिर्देशक	२०७९/११/१८	हालसम्म

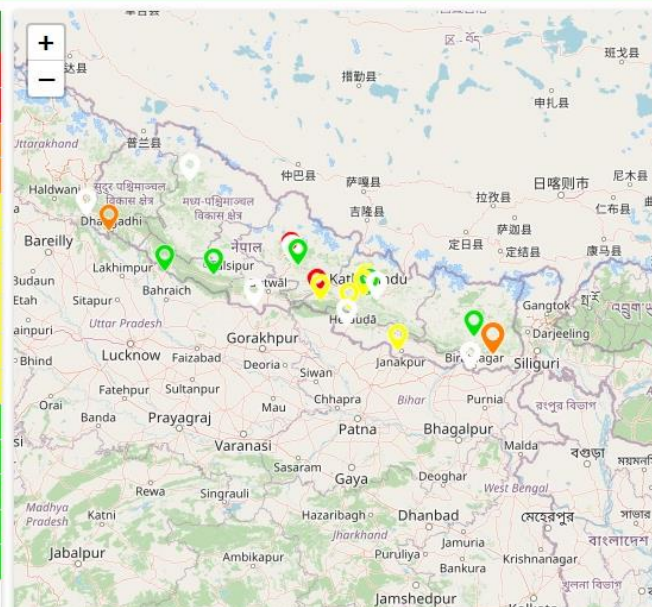
अनुसुची ३: वातावरण जर्नल २०२२ भल्युम ८ मा प्रकाशित वैज्ञानिक लेखको विषय र लेखकको नामथर।

S.N	Title of Article	Authors
1	Richness and Impact of Invasive Alien Species Plant in Trees of ShivapuriNagarjun National Park, Central Nepal	Rubina Karki, Sweta Dixit, Satyam Kumar Chaudhari, Man Kumar Dhamala, Sijar Bhatta Dipak Khadka
2	Distribution and dynamic behaviors of landslide in RangunKhola watershed of the Western Nepal	Lalit Pathak,KrishnaChandraDevkota
3	Extract of <i>Lyonia ovalifolia</i> (Wall.) Drude as a Potent Rodenticide	Sabin Shakya, Sushma. Upadhayay, Dr. Bhupendra Devkota
4	Assessment of Bacterial Contamination in Drinking water of Schools of Tokha Municipality, Kathmandu	Ganga Shrestha, Mohan Bikram Shrestha, RejinaMaskeyByanju
5	Ornithological Survey and Habitat Quality Study in Rara Lake, Nepal	Mohan Bikram Shrestha, Kriti Nepal and Tek Bahadur Gharti Magar
6	Rainwater Harvesting Practices and Its Effectiveness in Kathmandu Metropolitan City	Kenisha Shrestha, Pranil Pradhan, Prakash Chandra Wagle, Prashansha Pokharel
7	Transhumance herders' perceptions towards the change in temperature and precipitation in Red Panda (<i>Ailurus fulgens</i> Cuvier 1825) habitats in Jajarkot, Karnali Province, Nepal.	Badri Baral, Sunita Shrestha, Dipak Raj Basnet, Parashuram Bhandari, Ganesh Bahadur Magar, Jeevan Rai, Sudeep Bhandari
8	Carlson's Trophic State Index for the assessment of trophic state of Phewa, Begnas and Rupa Lakes in Kaski district, Nepal	Shristi Shrestha, Rabin Malla
9	Wetland Flora of Jagadishpur Reservoir, Western Nepal	PrativaBudhathoki, Chandra Kala Thakur, Madan Mohan Sandilya&Basu Dev Poudel
10	Vegetation Assemblage and Carbon Stock in the Sacred Groves of Kathmandu Valley, Nepal	Hari Sapkota , Narayan Babu Dhital , Roshani Manandharand Ramesh Prasad Sapkota

अनुसुची ४: वायू गुणस्तर मापन केन्द्रहरूको GPS location र अवस्थित उचाई ।

SN	Station Name	Longitude	Latitude	Elevation (m)
1	Bhaisipati, Kathmandu	85.3023	27.6531	1347
2	Bhimdatta	80.1829	28.9651	217
3	Biratnagar	87.2751	26.4451	71
4	Birendra Sainik School, Bhaktapur	85.4175	27.6738	1327
5	Damak	87.7033	26.6694	136
6	Dang	82.5346	27.9914	684
7	Dhangadhi	80.5945	28.7041	178
8	Dhankuta	87.3439	26.9807	1200
9	DHM, Pokhara	83.9737	28.2055	823
10	Dhulikhel,	85.5478	27.6085	1598
11	Gandaki Boarding School Pokhara	83.969	28.2584	978
12	Hetauda	85.0344	27.4227	458
13	Janakpur	85.9285	26.7398	76
14	Jhumka	87.1952	26.6645	100
15	Khumaltar	85.3234	27.6467	1310
16	Kritipur, DHM station	85.2893	27.6817	1314
17	Lumbini,	83.2791	27.4895	97
18	Nepalgunj	81.6222	28.0528	151
19	Nharatpur	84.4384	27.6725	213
20	Pokhara University, Pokhara	84.0855	28.1434	664
21	Pulchowk, Lalitpur	85.3188	27.6826	1305
22	Rara	82.0938	29.5083	3121
23	Ratnapark, Kathmandu	85.31	27.7	1317
24	Sauraha	84.4986	27.5735	195
25	Shankapark, Kathmandu	85.3428	27.7328	1339
26	Simara	84.9978	27.1567	128
27	Surkhet	81.621	28.6029	729
28	Yala	85.6106	28.2136	4920

स्टेशनहरूको (AQI)	
गाँडाकी बोर्डिंग स्कूल, पोखरा	156
Bharatpur	154
दमक	129
Dhangadhi	105
संख पार्क	83
सौराहा	77
भैंसीपाटी	73
Janakpur	68
रत्नपार्क	53
Hetauda	52
भक्तपुर	49
दाङ्ग	43
पीऊ पोखरा	38
नेपालगन्ज	26
धनकुटा	23

129
Unhealthy for Sensitive Groups

दमक
Updated 10 minutes ago

PM1	44.5 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
PM10	72.1 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
PM2.5	51.3 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
Air Temperature	30.4 °C
Total Suspended Particulate	91.9 $\mu\text{g}/\text{m}^3$
Relative Humidity	83.2 %
Wind Speed	2.1 m/s
Wind direction	117.4 °

Air Quality Index (AQI) Basics
Particle Pollution (PM)
समाचार र कार्यक्रमहरू

Tweets by @DoEnv_Nepal

Dept. of Environment
@DoEnv_Nepal's
मिति २०७६/०५/२६ गतेका दिन काठमाडौं महानगरपालिका, नेपाली सेना र वातावरण विभागको सहकार्यमा विपदेश टेलि दस्तावेजमा

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
वातावरण विभाग

बबरमहल, काठमाडौं ।

फोन: ०१-५३२१७९७, ५३२०८३७, ५३२२१८७, ५३२०४९७, ५३२१८१७

इ-मेल: info@doenv.gov.np, वेबसाईट: www.doenv.gov.np